

Osmanlı Mahkemelerinde Elçilik ve Konsolosluk Tercümanlarının Fonksiyonu

Müberra KORKMAZ^{1*}

¹Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türkiye

Makale Bilgisi

Makale Geçmişi

Geliş: 02.04.2025

Kabul: 27.06.2025

Yayın: 30.06.2025

Anahtar Kelimeleri:

Tercüman,
Kapitülasyon,
Hukuki Statü,
Osmanlı Muhakeme
Hukuku,
Osmanlı Diplomasisi.

ÖZET

Mahkemede tercümandan yararlanma hakkı, günümüzde olduğu gibi İslam ve Osmanlı hukukunda da muhakeme hukukuna dair güvencelerden biri olarak benimsenmiş ve kapitülasyonlarda yabancılara tanınan imtiyazlardan birini teşkil etmiştir. Fakat devletin zayıflaması, siyasi ve ekonomik şartlar, kapitülasyonların Osmanlı egemenliğini kısıtlayıcı bir unsura dönüşmesine yol açmış; bu durum, yabancılara tanınan hakkın amacı ve kapsamının suistimal edilmesine neden olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen yargı reformları, Osmanlı Devleti tarafından bu aşırılıkları bertaraf etmede bir dayanak olarak öne sürülmüştür. Ancak yabancı devlet temsilcileri, kapitülasyon metinlerindeki ifadelerin belirsizliğinden faydalanarak yorum yoluyla, bu hakkı kendi tebaalarını korumak ve siyasi çıkarları temin amacıyla kapsamı ve fonksiyonunu aşar şekilde kullanmaya çalışmıştır. Bu çalışma kapitülasyon metinleri ile Osmanlı ve İngiliz arşiv belgelerinin ışığında, söz konusu imtiyazın hukuki niteliğine, elçilik ve konsolosluk tercümanlarına atfedilen fonksiyonun taraflarca nasıl değerlendirildiğine ve uygulamaya ışık tutmayı amaçlamaktadır.

The Function of Embassy and Consulate Interpreters in Ottoman Courts

Article Info

Article History

Received: 02.04.2025

Accepted: 27.06.2025

Published: 30.06.2025

Keywords:

Interpreter,
Capitulation,
Legal Status,
Ottoman Procedural
Law,
Ottoman Diplomacy.

ABSTRACT

The right to use an interpreter in court was adopted as one of the guarantees of procedural law in Islamic and Ottoman law, as it is today, and constituted one of the privileges granted to foreigners in capitulations. However, the weakening of the state and political and economic conditions caused the capitulations to become a restrictive element of Ottoman sovereignty; this situation caused the purpose and scope of the rights granted to foreigners to be abused. The judicial reforms carried out during the Tanzimat Period were put forward by the Ottoman State as a basis for eliminating these excesses. However, foreign state representatives tried to use this right beyond its scope and function by taking advantage of the ambiguity of the expressions in the capitulation texts and through interpretation, in order to protect their own subjects and ensure political interests. This study aims to shed light on the legal nature of the privilege in question, how the function attributed to embassy and consulate translators was evaluated by the parties, and its implementation in the light of capitulation texts and Ottoman and British archive documents.

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

To cite this article:

Korkmaz, M. (2025). “Osmanlı Mahkemelerinde Elçilik ve Konsolosluk Tercümanlarının Fonksiyonu”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), s. 398-435. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2025.158>.

***Sorumlu Yazar:** Müberra Korkmaz, muberrakorkmaz@cankaya.edu.tr.

GİRİŞ

En basit tanımıyla tercüme (terceme), “bir dilden başka dile aktarma, çevirme”, tercüman (tercemân) ise çeviri yapan kişiyi ifade etmekte olup; Arapça “trcm” kökünden türemiştir. Tercüme faaliyetinin amacı, kendisini farklı dillerde ifade eden iki veya daha fazla kişi arasındaki iletişimin sağlanmasıdır.¹ Çoğu Batı dilinde ise “dragoman/drogman” kelimesi, tercüman kelimesine kaynaklık etmektedir.²

Uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasıyla pek çok alanda tercüme hizmetinin ve tercümanların önemi giderek artmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise genel olarak tercüman, devlet ile yabancı ülkeler arasında bir nevi aracılık ederek siyasi ve ticari ilişkileri temin eden kişi niteliğinde olup³; 14. yüzyıldan itibaren önemli bir gelişim göstermiştir. Osmanlı Devleti’nde tercümanlık kurumu, dört ayrı grup altında toplanmaktadır: Divan-ı Hümayun tercümanlığı, eyalet tercümanlığı, müessese tercümanlığı (askeri ve eğitim kurumlarında kullanılan tercümanlar) ile son olarak yabancı elçilik ve konsolosluk tercümanlığıdır.⁴

Tercümanlık hizmeti özellikle, kişilerin, dilini bilmedikleri yabancı bir ülkede çeşitli sebeplerle yargılanmaları durumunda, bu yargılamanın adil bir şekilde yapılabilmesi ve kişilerin hak kaybına uğramamaları bakımından da hayati bir konumdadır.

Ücretsiz olarak tercümandan yararlanma hakkı, günümüzde adil yargılanma hakkı ve ayrımcılık yasağı kapsamında muhakeme hukukuna ilişkin güvencelerden biridir.⁵ Hem Türkiye’nin

¹ Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 31. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 1262; Kılıç, Ali Şahin. “Tercümandan Faydalanma Hakkı Çerçevesinde Sanığın Seçtiği Dilde Savunma Yapması Üzerine Bir Değerlendirme.” *AÜHFD*, S. 65, 2016, s. 2103; Bozkurt, Nebi. “Tercüman.” *TDVİA*, C. 40, İstanbul, 2011, s. 489.

² Tercüman ve aynı anlamda kullanılan diğer kelimelerin kökeni hakkında bkz. Okiç, M. Tayyip. “Hadiste Tercüman.” *AÜİFD*, C. 14, 1966, s.28-32; Lewis, Bernard. *Babil’den Dragomanlara*. 1. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul, Ocak 2008, s. 26-27.

³ Çiçek, Kemal. “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları.” *Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Ed. Kemal Çiçek / Abdullah Saydam, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998, s. 173; İnan, Kenan. “Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanlarının Statüleri.” *Tarih ve Toplum*, C. 26, S. 154, Ekim 1996, s. 197.

⁴ Orhonlu, Cengiz. “Tercüman.” *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/I, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 176; Karakoç ise daha genel bir ayrımla, biri devletin kendisine; diğeri yabancı devletlere ait olmak üzere iki tür tercümanlık kurumu olduğunu ifade etmiştir. Karakoç, İrem. “Osmanlı Hukuku’nda Elçilik Tercümanlığından Yabancı Devlet Mahmiliği ve Vatandaşlığına: Hukukun Araştırılmasının Örnekleri.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 2024, s. 146.

⁵ Tezcan, Durmuş. “Tercümandan Yararlanma Hakkı.” *AÜSBFD*, C. 52, S. 1, 1997, s. 694.

taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde⁶ hem de iç hukukta⁷ düzenlenen bu hakkın işlevi, kullanılan dili anlamayan ya da konuşamayan suç isnat edilmiş kişinin, aynı konumda olan fakat bu dili bilen bir kişiye kıyasla maruz kaldığı dezavantajları azaltmak ve böylece yargılama eşitliğini sağlamaktan ibarettir.⁸ Bununla birlikte Türk hukukunda, sadece suç isnat edilen tarafın değil, aynı zamanda mağdurun ve gerek ceza, gerek hukuk yargılamasında olsun tanıkların Türkçe bilmemeleri halinde dinlenilmeleri sırasında da tercümandan yararlanılacağı düzenlenmiştir.⁹

Günümüzde adil yargılanma hakkı ve hukuki düzenlemeler çerçevesinde formüle edilen tercümanların mahkemelerdeki varlığı, esasında çeşitli fonksiyonlarıyla birlikte daha eskiye dayanmaktadır. Genel olarak İslam hukuku ve Osmanlı uygulamasında da tercümanların bu kapsamda dil bilmeyen hâkime yardım ve neticede adil bir yargılamanın gerçekleşmesine hizmet fonksiyonunun ön plana çıktığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yabancıların hukuki statüsü kapitülasyonlarla belirlenmiştir. Ancak devletin zayıflamasıyla birlikte, yabancıların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmaları sırasında mensup oldukları devlet konsolosluğu tarafından atanan tercümanların bulunması kuralı, siyasi nedenlerle amaç ve yetkisi dışında kullanılmaya çalışılmıştır. Bu durum, yabancı devlet temsilcileri ile Osmanlı mahkemeleri ve hükümet yetkilileri arasında görüş ayrılıklarına, sürtüşmelere ve müzakerelere konu olmuş; neticede Osmanlı Devleti'nin egemenlik yetkisine doğrudan müdahale teşkil etmenin yanında, Osmanlı tebaasının da çoğu defa mağduriyetine ve hak kaybına sebebiyet vermiştir.

Bu çalışma, kapitülasyonlarda yabancılara tanınan Osmanlı mahkemelerinde yargılanmalarının tercüman huzurunda gerçekleştirilmesine ilişkin imtiyazın hukuki mahiyetinin ve bu kapsamda tercümanlara atfedilen fonksiyonun, gerek yabancı devletler ve temsilciliklerince, gerek

⁶ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Mad. 6/3-e) “...3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir: e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.” 4 Kasım 1950 tarihli AİHS'nin Türkçe metni için bkz. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur, (ET: 24.11.2024); Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (Mad. 14/3-f) “...3. Herkes, itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde, aşağıdaki asgari garantilere sahip olacaktır: (f) Mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa bir tercümanın parasız yardımının sağlanması...”, 16 Aralık 1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Türkçe tam metni için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf>, (ET: 24.11.2024).

⁷ T.C. Anayasası'nda tercümandan yararlanma hakkı açıkça ifade edilmemekle birlikte, adil yargılanma hakkının (Mad. 36) bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca bu hak, Anayasa Mahkemesi kararları uyarınca sınırlı bir hak olup tercüman isteyen herkese değil, adil yargılanma ilkesinin gerçekleşmesine hizmet ettiği ölçüde sadece yargılamada kullanılan dili bilmeyen, anlamayan ve konuşamayan kişilere tercüman atanması bir zorunluluk teşkil etmektedir. İnceoğlu, Sibel. *Adil Yargılanma Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 4*. Avrupa Konseyi, Nisan 2018, s. 367-368; Ceza Muhakemesi Kanunu'nda da “tercüman bulundurulacak haller” başlığı altında bu hakka yer verilmiştir. (Mad. 202) 4.12.2004 ve 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), RG. 14.12.2004 - 25673.

⁸ Adil yargılanma hakkı ve ayrımcılık yasağı kapsamında tercümandan yararlanma hakkına dair geniş bilgi için bkz. İnceoğlu, s. 366-367; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu*. TÜSİAD, Aralık 2003, s. 163-164; Kaşıkara, M. Serhat. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Âdil Yargılanma Hakkı ve Türkiye*. Adalet Yayınevi, Ankara, 2009, s. 215-218.

⁹ 5271 sayılı CMK. (Mad. 202); 12.01.2011 tarih ve 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK), (Mad. 263/1), RG. 04.02.2011- 27836.

Osmanlı yetkililerince nasıl değerlendirildiğine ve ne şekilde uygulandığına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Söz konusu amaç doğrultusunda çalışmada, kapitülasyon metinlerinin yanı sıra Osmanlı ve İngiliz arşiv belgelerinden birincil kaynak olarak yararlanılmış olup; bu durum iki karşıt görüşün ortaya konularak çok yönlü ve bütüncül bir değerlendirme yapılmasına imkân tanımıştır.

Çalışmada öncelikle İslam ve Osmanlı muhakeme hukukunda tercümanların fonksiyonunun teorik çerçevesi belirlenecektir. Kapitülasyonlarla Osmanlı mahkemelerinde yabancılara tanınan bu hakkın kullanılabilmesi için görevlendirilen tercümanlar olmaları dolayısıyla genel olarak elçilik ve konsolosluk tercümanlığı kurumu, hukuki statüsü ve görevleri hakkında bilgi verilecektir. Yabancıların Osmanlı mahkemelerinin yargı yetkisine tâbi olduğu durumların belirlenmesinin ardından, genel olarak çeşitli yargı kolları ve hukuk alanlarına ilişkin tercümanların mahkemedeki fonksiyonu konusunda kapitülasyon hükümlerinin nasıl değerlendirildiği ve uygulandığı incelenecektir.

I. GENEL OLARAK İSLAM-OSMANLI MUHAKEME HUKUKUNDA TERCÜMANIN FONKSİYONU

İslam hukukunda bu konu erken dönemlerde gündeme gelmiş ve tartışılmış olup tercümanın hukuki statüsünün şahitlik veya haberci niteliğinde olduğuna dair iki görüş ortaya çıkmıştır. Hanefi mezhebi kurucularından Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, mahkemelerdeki tercüme faaliyetinin haber verme; tercümanın ise bir haberci niteliğinde olduğunu savunmuştur. Bu sebeple yetkin, tek bir tercümanın yeterli olduğu; tercüme faaliyetinin ise tek başına hükme dayanak bir delil değil, adil yargılamanın gerçekleşmesine yarayan bir vasıta olduğu kabul edilmiştir. Ancak Hanefi mezhebinden İmam Muhammed ve diğer hukuk mezheplerinin çoğunluğu, tercümanlığı hukuki açıdan şahitlik gibi değerlendirmiştir. Bu doğrultuda tercümanlar, hem şahitlerde aranan şartlara sahip olmalı, hem de davanın niteliğine göre birden fazla bulundurulmalıdır.¹⁰

Bir İslam devleti olarak Osmanlı Devleti'ndeki yargılamada tercümanın fonksiyonu da baskın Hanefi içtihadı doğrultusunda adil yargılamayı gerçekleştirmede bir araç olarak görülmüştür. Nitekim Tanzimat Dönemi öncesinde dağınık olarak fıkıh kitaplarında yer alan muhakeme hukukuna ilişkin hükümler, Hanefi içtihatları dikkate alınarak Mecelle'nin 14, 15 ve 16. Kitaplarında kısmen toplanmış; Kanun-ı Esasi de söz konusu hükümleri aynen benimsemiştir.¹¹ Bu doğrultuda, Mecelle'nin "Kitab-ül Kaza" başlıklı 16. Kitabı'nda, mahkemede dil bilmeyen tarafların ve şahitlerin ifadesinin çevirisi için ehliyetli ve güvenilir (mevsuk ve mu'temen) bir tercüman bulundurulması

¹⁰ İslam hukukunda mahkemede tercümanlığın hukuken haberci veya şahitlik olarak kabul edilmesine ilişkin deliller ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. Köse, Üzeyir. "Tercümanlık ve İslam Muhakeme Hukukundaki Rolü." *Rize İlahiyat Dergisi*, S. 25, 2023, s. 49, 51-53, 57; Bozkurt, "Tercüman" s. 490. İslam hukukunda mahkemedeki tercümanın özelliklerine ilişkin ayrıca bkz. Atasoy, Abdussamed. "1879 Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu ve Temyiz Mahkemesi Kararları Kapsamında Osmanlı Hukukunda Tercüman." *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 2025, s. 159-160.

¹¹ Gayretli, Mehmet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*. 1. Baskı, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2015, s. 293; Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi - Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-139)*. 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020, s. 103.

gereği düzenlenmiştir.¹²

Mecelle'den önce Tanzimat Dönemi'nde, ticari davaların yargılamasına ilişkin uygulamada karşılaşılan sorunlara çözüm olması adına, Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi¹³ (Ticaret Muhakeme Kanunu), 1861 yılında Fransız Kanunu'ndan resepsiyon yoluyla kabul edilmiş olup bu düzenleme, 1879 yılında Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati¹⁴ (Hukuk Muhakeme Kanunu) yürürlüğe girene kadar ticaret mahkemelerinin yanı sıra nizamiye mahkemeleri ve karma mahkemelerde de uygulanmıştır.¹⁵

1879 yılında kabul edilen Hukuk Muhakeme Kanunu'nun kaynağı konusunda doktrinde görüş ayrılıkları olmakla birlikte¹⁶, hem Fransız Kanunu'ndaki hem Mecelle'deki usul hükümlerine yer verilmiş olup karma bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte, ticaret mahkemelerinde uygulanan usuller de kapsamına dâhil edilmiştir.¹⁷ Ayrıca bu Kanun ile Mecelle'nin usul hükümleri arasında bir çatışma söz konusu değildir. İki kanun birlikte yürürlükte olup, aralarında genel-özel kanun ilişkisi mevcuttur.¹⁸ Hukuk ve ticaret davalarına ilişkin Osmanlı mahkemelerindeki yargılamalarda tercümanın niteliği ve fonksiyonu konusunda, İslam-Osmanlı uygulamasında benimsenmiş olan esasın sürdürüldüğü ifade edilebilir.

1879 yılında, bu düzenlemenin hemen ardından ceza yargılamasına ilişkin *Usul-ı Muhakeme-i Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati*¹⁹ (Ceza Muhakeme Kanunu) de yürürlüğe girmiştir. 1808 Fransız Ceza Kanunu'nu çok az değişiklikle benimseyen bu Kanun, şeri hükümlere yer vermemiştir.²⁰ Esasında bu düzenlemede, ileride detaylı olarak değinileceği üzere, her ne kadar elçiliklerce bazı itiraz ve eleştiriler ileri sürülse de tercümanların mahkemedeki varlığına engel oluşturacak ya da yabancılara bu anlamda tanınan imtiyazları ortadan kaldıracak bir hüküm bulunmamaktadır²¹.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE ELÇİLİK VE KONSOLOSLUK TERCÜMANLIĞI

Osmanlı Devleti'nde yabancıların hukuki durumu genel olarak kapitülasyonlarla düzenlenmiştir. Kısaca kapitülasyon, bir devletin, ülkesinde bulunan yabancı devlet tebaasına tanıdığı imtiyaz ve kolaylıklar bütünü olarak tanımlanabilir.²² Osmanlı Devleti'nde 14. yüzyılın ortalarından

¹² (Mad. 1825), İlhan, Cengiz. *Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*. 2. Tıpkı Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 576-577. İlgili maddede şahitler zikredilmemekle birlikte, Ali Haydar Efendi'nin şerhinde tarafların yanı sıra şahitlerin de dil bilmemesi halinde tercüman bulundurulacağı ifade edilmiştir. Ali Haydar Efendi. *Şerhu Mecelleti'l Ahkâm, C. IV.* Çev. Raşit Gündoğdu / Osman Erdem, Gül Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 486-487.

¹³ Düstur, 1. Tertip, C. 1, (H. 10 Rebiülahir 1278/R. 3 Teşrinievvel 1277) M. 15 Ekim 1861, s. 780 vd.

¹⁴ Düstur, 1. Tertip, C. IV., (H. 2 Recep 1296 /R. 10 Haziran 1295) M. 22 Haziran 1879, s. 257 vd.

¹⁵ Gayretli, s. 268-269.

¹⁶ Kaynağı hakkındaki farklı görüşler için bkz. Gayretli, s. 271-280.

¹⁷ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 103-104.

¹⁸ Gayretli, s. 281.

¹⁹ Düstur, 1. Tertip, C. IV., (H. 5 Recep 1296/R. 13 Haziran 1295) M. 25 Haziran 1879, s. 131 vd.

²⁰ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 105; Gayretli, s. 285.

²¹ İlgili düzenlemede tercümana ilişkin hükümler (Mad. 286-287) ve değerlendirilmesi hakkında bkz. Atasoy, s. 162-167.

²² Altuğ, Yılmaz. *Yabancıların Hukuki Durumu*. İsmail AKGÜN Matbaası, İstanbul, 1963, s. 41; Baskıcı, Murat. "Lozan Barış Anlaşmasının Ekonomik ve Mali Hükümleri." *Yaşayan Lozan*, Ed. Çağrı Erhan, T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 321.

itibaren, bu dönemde geçerli olan kanunların şahsiliği ilkesi uyarınca, İslam hukuku hükümlerine riayet edilerek “eman” kurumu kapsamında ülkedeki yabancılara (müstemen) birtakım ekonomik ve siyasi gerekçelerle kapitülasyonlar verilmiştir. İlk örneklerinde sınırlı olarak bazı ticari ayrıcalıkları ihtiva eden kapitülasyonlar, devletin giderek zayıflaması neticesinde genişleyerek siyasi, idari, ekonomik ve adli anlamda devletin egemenlik yetkisi üzerinde önemli bir kısıtlayıcı unsura dönüşmüştür.²³

Kapitülasyonlarda tercümanların mahkemedeki varlığı konusu, Osmanlı uygulamasında bu hususu adil yargılanma ilkesini gerçekleştirmede bir araç niteliğinde gören yaklaşımın uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kapitülasyonlarda, yabancılara Osmanlı mahkemelerinde yargılanmaları esnasında elçilik ve konsolosluklarda istihdam edilen tercümanların hazır bulunması; aksi takdirde bu davaların dinlenilmemesi, genel kural olarak benimsenmiştir.

Bu tercümanlar, kapitülasyonlarla tanınan hak ve imtiyazlar uyarınca yabancılara korunması konusunda son derece önemli roller üstlenmiştir. Ancak tercümanların Osmanlı mahkemelerinde yabancılara yargılanmaları sırasındaki faaliyetleri, yargılamanın adil bir şekilde gerçekleşmesini temin amacından öte bir nitelik arz etmiştir. Elçilik ve konsolosluk tercümanlarının mahkemelerdeki fonksiyonuna geçmeden, öncelikle genel olarak hukuki statülerinin nasıl düzenlendiği ve kendilerinden beklenen görevlerin kapsamına değinmekte fayda görülmektedir.

A. Hukuki Statü

Elçi, “bir devleti temsil etmek üzere başka bir devlet nezdinde görevlendirilen diplomat” şeklinde tanımlanır.²⁴ İstanbul’un fethinden sonra Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin ve diplomatik temaslarının yoğunlaşmasıyla birlikte, Osmanlı ülkesinde ilk daimi elçilik veya ikamet elçiliği, Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulmuş; ardından onu diğer Avrupalı devletler izlemiştir.²⁵

Konsolos ise genel olarak, bir devletin yabancı ülkedeki ticari menfaatlerini, kendi tebaasının ve tüccarının haklarını korumak ve gözetmek üzere tayin edilen memur olarak tanımlanır.²⁶ Çağdaş konsolosluk kurumu 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gelişip devlet bürokrasisinde yerini almış olsa da aslında daimi diplomatik temsilcilikten çok daha eskiye dayanır ve farklı bir tarihsel arka plana sahiptir. Nitekim kanunların şahsiliği ilkesinin geçerli olduğu ve sınır ötesi ilişkilerin yeni yeni gelişmeye başladığı Orta Çağ’da konsoloslar, deniz ticareti başta olmak üzere ticari, adli ve siyasi ilişkiler kapsamında pek çok görevi bünyesinde barındırmıştır.²⁷

²³ Konan, Belkıs. “1915 Tarihli ‘Memalik-i Osmaniye’de Bulunan Ecneblerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat’a Göre Yabancıların Osmanlı Devletinde Hukuki Durumunun Değerlendirilmesi.” *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, 21-22 Aralık 2012, Ed. Fethi Gedikli, 1. Baskı, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2014, s. 226.

²⁴ İpşirli, Mehmet. “Elçi.” *TDVİA*, C. 11, 1995, s. 3.

²⁵ İpşirli, s. 8; Osmanlı Devleti ise çeşitli sebeplerle 18. yüzyılın sonlarına kadar bu devletlerde daimi elçilik kurmaya yönelmemiştir. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti’nde geçerli olan diplomasi anlayışı ve gerekçeleri için bkz. Akıylmaz, Gül. *Siyasi Tarih*. Güncellenmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 109-122.

²⁶ Meriç, M. Cemil. *Hukuku Düvel, II. Kitap: Devletler Arasında Münasebat Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*. Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1934, s. 308; Gökbilgin, M. Tayyip. “Konsolos.” *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 836.

²⁷ Kocabaşoğlu, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz*

Zamanla Batı'daki gelişimi içinde elçilik kurumunun sürekli hale gelmesi ve genelleşmesi sonucu, konsolosların siyasi ve adli görevleri ellerinden alınarak elçilere geçmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bu süreç daha farklı seyretmiş; başlarda ahitnamelerle tanınan ve giderek genişleyen kapitülasyonlar sebebiyle konsoloslar eski görevlerini sürdürmüştür.²⁸

Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında zamanla gelişen ticari ve diplomatik ilişkiler, elçilik ve konsolosluklar bünyesinde güvenilir tercümanlara ihtiyaç doğurmuş olup; kapitülasyonlarla kendilerine tercüman (dragoman) bulundurma hakkı tanınmıştır.²⁹

Osmanlı ülkesindeki elçilik ve konsolosluk tercümanlarının tayini, padişahın onayıyla verilen bir berat ile gerçekleşmiştir.³⁰ Kapitülasyon hükümleri uyarınca elçilik ve konsolosluklar bu göreve gelecek kişileri belirleyerek Osmanlı hükümetine sunmak ve gerektiğinde azletmek; ayrıca maaşlarının tespiti ve ödenmesi konusunda da özgür olmuştur. Ancak kanunlara ve ahitnamelere aykırı hareket edilmesi halinde, Osmanlı Devleti'nin de tercümanları azletme hak ve yetkisi bulunmuştur.³¹

Tercümanların başlarda Müslüman veya gayrimüslim olması fark etmezken³², sonradan özellikle köklü Levanten ailelere mensup gayrimüslim Osmanlı tebaasından kişiler, Avrupalı devletler için bu görevi üstlenmiştir.³³ Fakat bu tercümanların yetkinlikleri konusundaki endişenin yanı sıra, kendileriyle güven ve sadakat ilişkisinin tam olarak kurulamaması ve Osmanlı tebaasına mensup olmaları sebebiyle Osmanlı yetkililerinden çekinmeleri, Avrupalı devletler nezdinde hoşnutsuzluğa ve şikâyetlere konu olmuştur.³⁴ Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını koruyan bu tercümanların son zamanlarda yabancı devlet tebaası arasından seçilmesi ve doğrudan doğruya kendi devletlerine tâbi olması usulü benimsenmeye başlanmıştır.³⁵

Elçilik ve konsolosluk bünyesindeki tercümanlar, tâbi oldukları ülkenin diplomatik himayesinden yararlanarak³⁶, niteliği her devletle yapılmış olan ahitnamelerde ayrı ayrı belirlenmiş

Konsoloslukları (1580-1900). 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14-16; Savaş, Ali İbrahim. "Konsolos." *TDVİA*, C. 26, 2002, s. 178.

²⁸ Konsolosluk kurumunun gelişimi hakkında bkz. Meriç, s. 308-311.

²⁹ Kütükoğlu, Mübahat. "Ahidnâme." *TDVİA*, C. 1, 1988, s. 538.

³⁰ Bozkurt, Gülnihal. *Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*. Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 11.

³¹ Çiçek, s. 176-178; Balcı, Sezai. *Babîali Tercüme Odası*. 1. Baskı, Libra Yayınları, İstanbul, Aralık 2013, s. 74.

³² Orhonlu, ilk başlarda yabancı elçi ve konsolosların yanına Türk ve Müslüman tercümanların verildiğini; fakat sonra tespit edilemeyen bir tarihten itibaren Osmanlı tebaası Hristiyan reayanın bunların yerini aldığını ifade eder. Orhonlu, s. 180.

³³ Yazar, Hakan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Konsoloslar, Tercümanlar ve Tüccarlar: Hukuki Statüleri Üzerine Bir İnceleme, 1700-1750." *Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Prof. Dr. Zeki ARIKAN'ın Anısına Tarih Tasarımları*, Ed. Prof. Dr. Mehmet Demiryürek / Dr. Fatma Akın / Hakan Yazar, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2023, s. 208; İnan, s. 197; Balcı, s. 69.

³⁴ Lewis, s. 38-42; Kocabaşoğlu, s. 193; Çiçek, s. 174-175.

³⁵ Orhonlu, s. 181.

³⁶ Boogert tercümanları, söz konusu himayeden yararlanan en önemli kişiler olarak değerlendirir. Boogert, Maurits H. Van den. *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi, 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar*. Çev. Ali Coşkun Tuncer, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2014, s. 62.

olmak üzere, toplumsal düzen kuralları, ticari, adli ve vergiye ilişkin konularda birtakım muafiyet ve imtiyazlara sahip olmuşlardır.³⁷ Ancak bu ayrıcalıklara sahip tercümanların çoğunlukla gayrimüslim Osmanlı tebaası arasından seçilmeleri ve toplumla iç içe olmaları, onlara önemli bir konum sağlamış ve bu kurumun zaman içinde suistimal edilmesine yol açmıştır.³⁸ Nitekim istihdam edilen tercüman sayısında büyük bir artış yaşanarak; tercümanlık yapmayan ve hatta bunun için gerekli niteliklere sahip olmayanlar dahi tercümanlık beratının sağladığı avantajlardan yararlanarak ticaret, sarraflık, bankerlik vb. faaliyetlerde bulunabilmişlerdir.³⁹

Osmanlı tebaasının bu statüye rağbeti bir yana, siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda yabancı devletler, Osmanlı'nın egemenlik yetkisini ihlal ederek para karşılığı ya da parasız olarak onlara berat ve koruma patentini vermiş⁴⁰; Osmanlı kalemiye memurları da tercümanlık beratını bir nevi gelir kapısı olarak görmüştür.⁴¹ Erken dönemlerden itibaren, kapitülasyon hükümlerine aykırı bu uygulamalara karşı Osmanlı hükümetinin aldığı bazı önlemler de tam anlamıyla başarı sağlayamamıştır.⁴²

B. Görev Kapsamı

Osmanlı ülkesindeki elçilik ve konsoloslukların “kilit adamları” olarak tabir edilen⁴³ tercümanların görevleri çeviri faaliyetiyle sınırlı olmamıştır.⁴⁴ Bünyesinde yer aldığı yabancı ülke temsilciliğinin Osmanlı yetkilileriyle temas ve müzakerelerinde iletişimi sağlamak, dil problemi dolayısıyla yabancı devlet tebaasının zorlandığı durumlarda onlara yardımcı olmak, bir istihbarat görevlisi gibi çalışarak diğer devlet temsilcilikleri ve Osmanlı yönetimi hakkında bilgi toplamak gibi önemli hizmetleri de yerine getirmiştir.⁴⁵ Bunların yanı sıra, Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların bir suç isnadı veya herhangi bir sebeple Osmanlı adli makamları önünde yargılanmaları halinde, kapitülasyonların sağladığı hukuki koruma kapsamında vekâleten yer almış olup; tüm bu görevleri

³⁷ Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar - Beratlı Tüccarlar - Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s. 26.

³⁸ Kocabaşoğlu, s. 191; Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları*, s. 12. Tercümanların sahip olduğu imtiyazlar hakkında bkz. Çiçek, s. 179-183.

³⁹ Konuya ilişkin arşiv belgelerine dayanan örnekler için bkz. Demiryürek, Mehmet. “İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu.” *Belleten*, C. LXXX, S. 288, Ankara, Ağustos 2016, s. 472-477; Karakoç, s. 136-141.

⁴⁰ Demiryürek, s. 443. Elçilik ve konsolosluk tercümanlarına verilen berat ve koruma patentinin fonksiyonu ve suistimaline ilişkin geniş bilgi için bkz. Konan, Belkıs. “Osmanlı Devleti'nde Protégé (Koruma) Sistemi.” *AÜHFD*, C. 58, S. 1, 2009, s. 171-181.

⁴¹ İlgili husus hakkında bkz. Demiryürek, s. 457-459.

⁴² Çiçek, s. 177-178. Osmanlı hükümetin bu konudaki çabalarına ilişkin bkz. Konan, “Protégé (Koruma) Sistemi”, s. 181-186; Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları*, s. 14-23; Bağış, s. 33-38. Bu önlemlere bir örnek olarak, (H. 10 Ramazan 1298/ R. 24 Temmuz 1297) M. 6 Ağustos 1881 tarihinde Adliye Nezareti'nce verilen genelgede, karma davaların yargılmasında yabancıların resmi tercümanı yerine Osmanlı tebaasından birinin vekâlet etmesinin uygun olup olmadığı Hariciye Nezareti'ne sorulmuştur. İlgili Nezaretin ise cevaben, bundan sonra Osmanlı tebaasının tercüman vekili olarak kabul edilmemesini bildirdiği anlaşılmaktadır. *Ceride-i Mehakim*, S. 109, s. 865-866.

⁴³ Kocabaşoğlu, s. 190.

⁴⁴ Ryan, Andrew. *Sonuncu Dragoman*. Çev. Berilgen Cenkçiler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 1.

⁴⁵ Karal Akgün, Seçil / Kulu, M. Mustafa. “İngiltere Devlet Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyıl Sonunda İstanbul'da İngiltere Büyükelçiliğinde Dragomanlar.” *XV. Türk Tarih Kongresi*, IV. Cilt, III. Kısım, 11-15 Ağustos 2006, s. 1857-1858.

dolayısıyla “elçi ve konsolos vekili” olarak nitelendirilmişlerdir.⁴⁶

Çok erken dönemlerden itibaren bu görevin Osmanlı’nın gayrimüslim tebaası tarafından yerine getirilmiş olması, esasında tercümanlık kurumunun kapsamının söz konusu fonksiyonları ihtiva eder şekilde genişlemesinin de sebeplerinden biridir. Çünkü bu şekliyle tercümanlık görevi, Osmanlı yönetimini, hukukunu, sosyal düzenini ve teamüllerini çok iyi bilmeyi, sağlam istihbarat kaynaklarına sahip olmayı gerektirmiştir.⁴⁷ Ancak Osmanlı’nın gayrimüslim unsurlarıyla aralarında güven ilişkisinin tam olarak tesis edilememesi, yabancı devletleri kendi uyruklarını tercümanlık işi için yetiştirmeleri gerektiği düşüncesiyle okullar açmaya yöneltmiştir.⁴⁸

Bu kapsamda Fransa ve Avusturya’daki örneklerini takip ederek dil okulları açan İngiltere’de benimsenen müfredat dikkat çekicidir. Nitekim burada öğrencilere sadece Doğu dilleri öğretilmekle kalınmamış; aynı zamanda Osmanlı ceza, ticaret, medeni hukuku ile uluslararası hukuk dersleri verilmiş, öğrencilerin Osmanlı’nın diğer devletlerle ilişkilerini düzenleyen antlaşmaları öğrenmeleri gerekmiştir.⁴⁹ Fakat bu girişimler, Osmanlı Devleti’ndeki tercümanlardan beklenen bu özel fonksiyonlar dolayısıyla tam olarak başarı gösteremese de⁵⁰ özellikle adli kapitülasyonlar çerçevesinde Osmanlı yargı örgütü içinde kendi uyruklarını koruma amacı doğrultusunda tercümanlara büyük değer atfedildiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti’nde kapitülasyonların zamanla kapsamının genişlemesi, 19. yüzyıldan itibaren giderek artan oranda konsoloslara birtakım siyasi işlevlerin de yüklenmesine yol açmıştır. İngiliz konsoloslarını ele aldığı çalışmasında Kocabaşoğlu, konsolosların sadece kendi uyrukları için değil, “adalet mağduru” tüm Osmanlı tebaasını korumak bahanesiyle Osmanlı adalet örgütüne müdahale girişimlerinde bulunduklarını ifade etmektedir. Bu müdahalenin ise başlıca iki tema üzerinden şekillendiğini belirtmektedir. Birincisi, eşitlik ilkesi, yani din ve mezhep farkı dolayısıyla yasalar önünde ayırım gözetilmemesidir. İkinci tema ise Osmanlı adalet örgütünün iyi işlememesi nedeniyle ortaya çıkan sorunların, ilgili devletin çıkarlarını gözetir şekilde etkin ve hızlı olarak çözümlenmesidir.⁵¹

Özellikle söz konusu ikinci tema, bu çalışmanın odaklandığı alanı oluşturmaktadır. Tanzimat Dönemi’nden itibaren, yabancılara ilişkin davalarda Osmanlı Devleti’nin yargı yetkisinin kapsamı, kullanım şekli ve sınırlarına ilişkin tartışmaların bir boyutunu da tercümanlar teşkil etmiştir. Erken dönemlerden itibaren kapitülasyonlarla kapsamı belirlenen mahkemelerdeki tercümanlık kurumu üzerinden, aşağıda detaylı şekilde inceleneceği üzere, asli fonksiyonlarını aşar nitelikte görev ve yetkiler iddia edilerek, çoğu zaman mahkemelerin işleyişine müdahale ve engel teşkil edilmiş;

⁴⁶ Çiçek, s. 178-179; Boogert, s. 8; 1740 yılında Fransızlara verilen Kapitülasyonun 54. Maddesi ile uzun süreden beri ihtilaf konusu olan Osmanlı tebaası tercümanların konsolos vekili olarak tayinine imkân tanınmış olmaktadır. Bağış, s. 27.

⁴⁷ Kocabaşoğlu, s. 193-194.

⁴⁸ Venedik, Fransa, Avusturya, İngiltere ve diğer devletlerde bu amaçla açılan okullar ve uygulamaları için bkz. Balcı, s. 43-49; Lewis, s. 38-42; Ryan, s. 1-2.

⁴⁹ Longford, J. H. “The Consular Service and Its Wrongs.” *The Quarterly Review*, No. 394, Nisan 1903, s. 598-626. Akt. Kocabaşoğlu, s. 195-196.

⁵⁰ Kocabaşoğlu, s. 190.

⁵¹ Kocabaşoğlu, s. 45-46, 202-203.

böylece neticede devletin egemenlik yetkisini zedeleyen uygulamalara yol açılmıştır.

III. YABANCILARIN OSMANLI MAHKEMESİNİN YARGI YETKİSİNE TÂBİ OLDUĞU DURUMLAR

Kapitülasyonlardan yararlanan yabancılar ile Osmanlı tebaası arasındaki (karma) davaların görüleceği yer kural olarak Osmanlı mahkemeleridir.⁵² Kapitülasyon hükümleri uyarınca 19. yüzyıl öncesinde, bir yabancı ile Osmanlı tebaası arasındaki hukuk ve ticaret davaları, şeriye mahkemelerinde; belirli bir matrahın üzerindeki davalar ise İstanbul’da (Divan-ı Hümayun; Bab-ı Âli; Kazasker tarafından) görülmüştür. Uygulamada farklı durumlar söz konusu olmakla birlikte ceza davalarında da aynı kural geçerlidir.⁵³

19. yüzyıla gelindiğinde, özellikle Tanzimat Dönemi’nden itibaren Avrupa devletleri ile ticari ilişkilerin gelişmesi ve yaygınlaşması, Avrupa’daki örneklerine uygun olarak hem maddi ve usul hukuku boyutlarıyla yeni kanuni düzenlemelerin yapılmasına, hem de yargılama fonksiyonu olan birtakım meclis ve mahkemelerin teşkili ile yargı örgütünün çeşitlenmesine yol açmıştır.⁵⁴

Bu dönemde karma nitelikli ticari davalar, başlarda yerli ve yabancı tacirlerden oluşan özel komisyonlarda görülürken, 1840 yılında Ticaret Nezareti bünyesinde kurulan ticaret meclisleri daha sonra ticaret mahkemesine dönüşmüş ve Osmanlı tebaasıyla yabancılar arasındaki ticari davalara bakmakla görevlendirilmiştir.⁵⁵ Bu mahkeme, 1847 yılında yabancı üyelerin de katılımlıyla karma ticaret mahkemesi halini almıştır. İlk başta İstanbul’da kurulan ve kararları kesin nitelikli olan ticaret mahkemesi zamanla ticaret açısından önemli bazı şehirlerde de kurulmuştur.⁵⁶ 1860 yılında Ticaret Kanunu’na yapılan Zeyl⁵⁷ ile ticaret mahkemelerinin teşkilatı ayrıntılı olarak yeniden düzenlenmiş olup; esasında yabancılarla Osmanlı tebaası arasındaki ticari davalarda, yabancı üyelerin bulunacağına dair ahdi bir hüküm ya da ilgili düzenlemede herhangi bir açıklık olmamasına rağmen, ticaret mahkemeleri yerli ve yabancı tacirlerden oluşan karma bir heyet şeklinde faaliyet göstermeye devam etmiştir. 1879 yılında ise İstanbul’daki ticaret mahkemesi üç meclise ayrılarak, bunlardan birincisi karma davalara bakmakla görevlendirilmiştir.⁵⁸

Başlarda İstanbul ve taşradaki ticaret mahkemeleri, görevi kapsamında yer almamasına rağmen yabancılarla Osmanlı tebaası arasındaki bazı hukuk davalarına da bakmıştır. 1870 yılında

⁵² Ünal Özkorkut, Nevin. “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar.” *AÜHFD*, C. 53, S. 2, 2004, s. 87.

⁵³ Konan, Belkıs. *Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Hukuki Statüsü*. Irmak Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 174-178, 194-198.

⁵⁴ Örsten Esirgen, Seda. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri.” *Adalet Dergisi (Türk Hukuk Tarihi Özel Sayısı)*, S. 62-63, 2019, s. 450.

⁵⁵ Aydın, Mehmet Akif. “Mahkeme.” *TDVİA*, C. 27, Ankara, 2003, s. 344.

⁵⁶ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s. 155-156; Konu hakkında ayrıca bkz. Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 111-122.

⁵⁷ “Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl”, *Düstur*, I.Tertip, C. I, (H. 9 Şevval 1276 / R. 18 Nisan 1276) M. 30 Nisan 1860, s. 375 vd.

⁵⁸ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s. 157-158.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Dâhili Nizamnamesi⁵⁹ ile hukuk mahkemeleri yeniden düzenlenirken istisna olarak karma ticaret mahkemelerinde görülen hukuk davaları buradan alınarak yeni kurulan hukuk mahkemelerine (nizamiye mahkemelerine) tevdi edilmek istenmiş; ancak bu durum, nizamiye mahkemelerinde yabancı üye olmaması sebebiyle elçiliklerin şiddetli itirazlarına yol açmıştır. Ardından 1871’de nizamiye mahkemeleri yeniden düzenlenmiş ve elçiliklere 1872’de gönderilen bir genelge ile hukuk mahkemelerine ilişkin yasalar derleninceye kadar, geçici olarak söz konusu davaların ticaret mahkemelerinde görülmeye devam edileceği bildirilmiştir.⁶⁰

Osmanlı tebaası ile yabancı arasındaki ceza davalarına bakmak için ise 1847 yılında karma ceza mahkemeleri kurulmuştur.⁶¹ Tanzimat sonrası dönemde yabancı devletler, sanığın yabancı olduğu karma davaların Osmanlı mahkemelerinde görülmesinde, yabancının tâbi olduğu konsolos veya vekilinin ortak yargı yetkisine sahip olduğunu⁶² veya doğrudan bu gibi davalarda konsolosluk mahkemelerinin yetkisini iddia etmişlerdir.⁶³ Uygulamada istisnai durumlar görülmekle birlikte, Osmanlı tarafından bu iddialar hiçbir zaman resmen kabul edilmemiştir.

Karma davaların yanı sıra Osmanlı Devleti, konsolosluk mahkemelerini devre dışı bırakmak ve kapitülasyonlardan kurtulmada bir basamak teşkil etmesi adına, Tanzimat Dönemi’nde çıkarılan bazı düzenlemelerde, tarafların tabiiyetine bakılmaksızın ilgili konuya dair uyuşmazlıkların münhasıran Osmanlı mahkemelerinde görüleceğini düzenlemiştir. Dolayısıyla bu düzenlemeler kapsamında, her iki tarafın yabancı olduğu uyuşmazlıkların da Osmanlı mahkemelerinde görülmesi gerekmiştir.⁶⁴

IV. OSMANLI MAHKEMELERİNDE ELÇİLİK VE KONSOLOSLUK TERCÜMANLARI

Yabancıların Osmanlı tebaasıyla eşit kabul edildiği durumlar istisna olmak üzere, bir yabancı ile Osmanlı arasındaki hukuk ve ticaret davalarının, Osmanlı mahkemelerinde tercümanın huzurunda görülmesi, erken devirlerden itibaren yabancılara tanınan haklardan biridir.⁶⁵ Bununla birlikte, Osmanlı hükümetine veya tebaasına ya da Osmanlı ülkesinde başka bir tabiiyeti haiz yabancıya karşı

⁵⁹ Düstur, I. Tertip, C. I, (H. 13 Zilkade 1286/ R. 2 Şubat 1285) M.14 Şubat 1870, s. 328 vd.

⁶⁰ Mehdi Fraşerli. *Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası)*. Yay. Haz. Fahrettin Tızlak, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s. 147-150; Halil Cemaleddin / Hrand Asador. *Ecanibin Memaliki-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye*. Hukuk Matbaası, Dersaadet, 1331, s. 90-92; Ünal Özkorkut, s. 90-91.

⁶¹ Aydın, s. 344; Ekinci, s. 142.

⁶² PRO. FO. 424/159.

⁶³ Ekinci, s. 140-142.

⁶⁴ Örneğin İstimlak-ı Emlâk Kanunu, Alâmet-i Fârîka Nizamnamesi ve Matbaalar Kanunu kapsamındaki bazı uyuşmazlıklarda, her iki taraf yabancı olsa dahi Osmanlı gibi addedileceği ve aralarındaki uyuşmazlığın Osmanlı mahkemelerinde görüleceği düzenlenmiştir. Bu hususa ilişkin ilerleyen başlıklar altında detaylı açıklama yapılacaktır.

⁶⁵ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 111. Nitekim Adliye Nezareti’nden (H. 20 Zilhicce 1297/ R. 11 Teşrinisani 1296) M. 23 Kasım 1880 tarihinde Dersaadet ve vilayet istinaf müdde-i umumiyyelerine gönderilen genelgede, taşra ticaret mahkemelerinde görülen karma davaların istinaf mercinin Dersaadet Ticaret Mahkemesi’nin Birinci Meclisi olduğu belirtilmiştir. Ancak buna karşın söz konusu davaların vilayet ticaret mahkemesi veya nizamiye mahkemelerinde tercüman hazır olarak ya da olmayarak istinafen görüldüğünün anlaşıldığı; fakat bunun uygun bulunmadığı ifade edilmiştir. Ceride-i Mehakim, S. 129, s. 1025-1026.

suç işleyen yabancı hakkında, Osmanlı mahkemelerince gerçekleştirilen inceleme ve yargılama sırasında da tercümanın hazır bulunacağı, neredeyse tüm kapitülasyonlarda açıkça yer almaktadır.⁶⁶ Örneğin 1569 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonda şu hüküm düzenlenmiştir:

*“Fransız aleyhine Osmanlı tarafından açılan adi davalara ancak Fransız konsolosları tercümanının huzurunda bakılacaktır. Tercüman gelememiş ise yargıç o celse iddia ve savunmayı dinlemeyecektir. Tercümanın önemli bir işi çıkması ve mahkemede zamanında bulunamaması takdirinde davaya bakmak, tercümanın gelmesine değin talik olunacak ve gaybubetinden yararlanarak tarafların mahkemeyi kendi lehlerine çevirmeye çalışacak şekilde hakaret etmelerine müsaade edilmeyecektir.”*⁶⁷

Buna göre, eğer tercüman duruşmaya gelmezse hâkimin iddia ve savunmayı dinlemeyeceği; tercümanın önemli bir işinin çıkması ve bu sebeple mahkemede bulunamaması halinde ise davanın görülmesinin tercümanın gelmesine kadar erteleneceği düzenlenmiştir. Ancak tarafların tercümanın yokluğundan yararlanarak mahkemeyi kendi lehlerine çevirmek amacıyla durumu suistimal etmelerine de müsaade edilmeyeceği açıkça vurgulanmış olup; aynı hususları içeren hükümler, çeşitli devletlere tanınan çok sayıda kapitülasyonda da karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

A. Tercümanın Müzakereye Katılıp Katılamayacağı Meselesi ve Mahkemedeki Konumu

Kapitülasyonlarda tercümanların, yabancıların Osmanlı mahkemelerindeki yargılamaları sırasında hazır bulunacakları düzenlenmiş olmakla birlikte, müzakere anındaki varlıkları ve karara etkileri konusunda bir açıklık söz konusu değildir.⁶⁹ Ancak yabancılar tarafından, kapitülasyon metinlerinde geçen “görülme”, “istima’ ve fasl” gibi ifadeler dayanak gösterilerek, bu kelimelerin aynı zamanda karara katılma anlamını da taşıdığı; genel olarak konsolosluklara ve uygulamada tercümanlara da bazı davalarda ortak yargı yetkisi tanındığına varan değerlendirme ve görüşler ileri sürülmüştür.

Kapitülasyonların tanındığı ilk zamanlarda, tek hâkimli kadı mahkemelerinin mevcut olması

⁶⁶ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 464-466.

⁶⁷ (Mad. 11). Sonraki tarihlerde Fransızlara verilen kapitülasyonlarda da ilgili hüküm varlığını korumuştur: 1579 tarihli kapitülasyon (Mad. 25), 1581 tarihli kapitülasyon (Mad. 13), 1604 tarihli kapitülasyon (Mad. 47). Kurdakul, s. 52, 58, 65-66, 75; 1740 tarihli kapitülasyon (Mad. 26), Collas, Bernard Camille. 1864'te Türkiye, Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni. Çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, s. 322-323.

⁶⁸ “...Osmanlı Devleti reayasıyla Prusyalı'nın arasındaki ihtilaflar vukuunda elçileri veya konsolosları veya vekilleri ve tercümanlarının iştirakiyle yasalar gereğince bu davalara bakıla. Prusyalı ve onlara tâbi olanları İslam veya Osmanlı Devleti azınlıkları (şerê ihzar eylediklerinde) kadının huzuruna çağırıldıkta tercümanlarından biri veyahut vekilleri mevcut olmadıkça cevap vermeye zorlanmaya...” 1761 yılında Prusya ile yapılan antlaşma (Mad.5) (Muahedat Mecmuası, C. 1, s. 85-89), Kurdakul, Necdet. Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar. 1. Baskı, Döner Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 154-155; “İrlandalı ile bir kimsenin ihtilaflı olsa kadıya vardıkta İrlandalının tercümanları hazır bulunmaz ise davalara bakılmaya. Eğer tercümanları önemli bir başka işte iseler gelince celbolunalar. Ama onlar dahi hileye başvurup tercümanımız hazır değildir deyü işi sürüncemede bırakmayalar.” 1680 yılında İrlanda ile yapılan antlaşma (Muahedat Mecmuası, C.2, s.95-107) Kurdakul, s. 125; Danimarka ile 1756 yılında yapılan antlaşma (Mad.10) (Muahedat Mecmuası, C. 1, s. 52-60), Kurdakul, s. 150.

⁶⁹ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 112-113.

ve müzakere usulünün bulunmaması dolayısıyla tercümanların müzakereye katılabilecekleri iddiası makul görülmemektedir. Nitekim Osmanlı hukukçuları, kapitülasyonlarda yer alan bu hakla amaçlananın, dil bilmeyen hâkime yardım olup neticede adil yargılanmaya hizmet ettiğini; dolayısıyla metinde geçen söz konusu ifadelerin duruşmayı (mürafaa) karşıladığını dile getirmişlerdir. Hükmün hazırlanması, şeri esaslar dairesinde kadılara ait olup, tercümanlara hükme konu şeri meseleye ilişkin itirazda bulunabilecekleri kadar geniş bir yetki tanınmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁷⁰

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, çok hâkimli ve dereceli mahkeme sisteminin kurulmasıyla birlikte, müzakere aşamasında tercümanın huzuru, hatta karara müdahalesi iddiası konusunda Osmanlı hukukçuları, gerçekleştirilen yargı reformu ve mahkemenin bağımsızlığını temin için öngörülen kanunlardaki hükümlere atıfla, bu durumun istisnadan istisna çıkarmak niteliğinde olduğunu savunmuşlardır.⁷¹

Bu konuya ilişkin İngiliz konsolosluk tercümanı Stravrides'in memorandumundan, yabancıların farklı düşündüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Stravrides, hukuk ve ticaret davalarında bir İngiliz temsilci veya tercümanın davayı izlemesi; ceza davalarında ise temsilcinin kadı ile birlikte duruşmaya katılıp birlikte karar vermesi, yani aktif olarak müzakereye de katılması gerektiğini savunmuştur. Bu davalarda kadı ile yabancı temsilci arasında bir görüş ayrılığı yaşanırsa izlenecek yöntem konusunda açıklık olmayıp, uygulamada durumun Bab-ı Âli ile yürütülecek müzakerelerle çözüldüğünü ifade etmiştir. Fakat Tanzimat Dönemi'nde çok hâkimli ve oy çokluğuyla karar veren mahkemelerin teşkili ve her ne kadar yeterli düzeyde görülmesi de gerçekleştirilen yargı reformu neticesinde tercümanların özellikle ceza davalarında müzakereye aktif olarak katılmaları, yani ortak yargı yetkisinin nasıl uygulanacağı konusunda şüphelerinin olduğunu da eklemiştir.⁷²

1874 yılında Osmanlı tebaasından birinin, bir İtalyan hakkında Osmanlı mahkemesinde açmış olduğu davanın görülmesi sırasında, tercümanların müzakere anında bulunmak istemeleri ve konunun Adliye Nezareti'ne intikali neticesinde, ilgili Nezaret tarafından, bundan sonra tercümanların müzakereye kabul edilmemelerine ilişkin bir tezkire yayınlanarak tüm mahkemelere gönderilmiştir.⁷³ Burada özetle, tercümanların yargılamadaki varlıklarına itiraz edilmemekle birlikte, hâkimler hüküm vermek üzere müzakere odasına çekildiklerinde tercümanın katılmaya yetkisi olmadığı belirtilmiş; bu hususun tüm milli hukuklardaki temel esaslara da uygun olduğu ifade edilmiştir. Bu döneme kadar tam olarak uygulanamamış olsa da bunun suistimalden veya müsamaha gösterilmesinden kaynaklandığı; ancak hiçbir zaman bu istisnai durumların kanun kuvvetini alamayacağı vurgulanmıştır.⁷⁴ Böylece ilgili konuda kesin bir tavır alınarak uygulama birliği sağlanmaya çalışılmıştır.

⁷⁰ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 113-114.

⁷¹ Mehdî Fraşerli, s. 151.

⁷² PRO. FO. 424/159, 9 Ocak 1889 tarihli İngiliz Konsolosluk Tercümanı Stravrides'in Memorandumu.

⁷³ (H. 13 Zilkade 1291/ R. 10 Kânunuevvel 1290) M. 12 Aralık 1874 tarihli tezkire-i samiye ve ardından mahkemelere gönderilen genelge hakkında bkz. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 115-116; Mehdî Fraşerli, s. 151-152.

⁷⁴ Mehdi Fraşerli, s. 152-153.

Diğer taraftan elçiliklerin iddialarında direnerek ilgili karara toplu olarak itirazları üzerine⁷⁵, Adliye Nezareti'nin kesin tavrını sürdüremediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1875 yılında yayınlanmış olan ikinci bir tezkire ile elçiliklerin ileri sürmüş oldukları itirazların ortadan kaldırılması ve neticeye bağlanmasının zaman alacağı belirtilerek, bu süre içerisinde kişilerin dava ve işlerinin sürüncemede kalmaması adına geçici olarak tercümanların müzakere anında hazır bulunmalarına izin verilmiştir.⁷⁶ Dolayısıyla yargılama ve kararın açıklanması halinde tercümanların varlığı kapitülasyonlarda açıkça yer alırken; verilen bu kararlar müzakere anındaki mevcudiyetlerine de geçici olarak izin verilmiştir. Ancak neticede bu durum, Osmanlı tarafından kesin bir şekilde kabul edilmiş değildir.

Osmanlı Hükümeti, geçici olarak tercümanların müzakereadaki varlıklarına izin vermiş olsa da kapsamı, hiçbir zaman hâkimlerin vereceği karara müdahale ve hatta ortak yargı yetkisine varan bir boyutta kabul görmemiştir. Nitekim 1876 yılında, taraflardan birinin yabancı olduğu Selanik Ticaret Mahkemesi'nde görülen bir davada, mahkeme, Fransız konsolosluk tercümanının görevi olmayan hususlara tecavüz ederek, hâkimlerden önce oy ve görüş bildirdiği ve bunun düzenlemeler uyarınca uygun olmadığı belirtilmiştir. Eğer bu duruma sonradan özel bir kararla hükümetçe izin verildiyse bu konuda mahkemenin haberdar edilmesi; aksi takdirde tercümanların görevlerinin neden ibaret olduğu ve bunu aşmaması gereğine ilişkin konsolosluklara yazı gönderilmesi talep edilmiştir. Neticede mesele, Fransız elçiliğiyle halledilmek üzere Bab-ı Âli'ye bırakılmıştır.⁷⁷

B. 1675 Tarihli İngiliz Kapitülasyonu Uyarınca Ortak Yargı Yetkisi İddiası ve Mahkemede Tercümanın Konumu

1675 yılında İngiltere'ye verilen kapitülasyonlarda⁷⁸ yer alan İngilizlerin Osmanlı mahkemelerinde yargılanmalarına ilişkin hükümler üzerinden, konsolosluk görevlilerinin ceza davalarında Osmanlı hâkimlerle birlikte ortak yargı yetkisine sahip oldukları iddia edilmiş; bu çerçevede tercümanların fonksiyonu da gündeme gelmiştir.

Söz konusu iddia, İngiliz konsolosluk tercümanları tarafından ilgili kapitülasyon metninde yabancıların Osmanlı mahkemelerinde ceza ve diğer konularda yargılanmalarını düzenleyen maddelerdeki ifade farklılığına dayandırılmıştır. Şöyle ki, hukuk ve ticaret davalarına ilişkin 24. Maddede⁷⁹, yabancıların tercümanları veya vekilleri hazır olmadıkça hâkimlerin davaya bakmayacağı

⁷⁵ Elçiliklerce Bab-ı Âli'ye, 5 Mart 1875 tarihinde ortak nota gönderilmiştir. Ayrıca adaletin uygun bir şekilde işlenmesini sağlamak için İngiliz hükümetinin aldığı önlemlerden vazgeçmeyi mümkün kılacak nitelikte, yargı örgütlenmesinde bir iyileşmenin olmadığı da İngiliz İstanbul Büyükelçisi Elliot tarafından Bab-ı Âli'ye sözlü olarak ifade edilmiştir. PRO. FO. 424/159, Konsolos görevlisi/memuru W. White tarafından, (Markisi) Sallsbury'e 12 Ocak 1889 tarihinde gönderilen yazı.

⁷⁶ (H. 22 Rebiülevvel 1292/ R. 17 Nisan 1291) M. 28 Nisan 1875 tarihli "Tercümanların esna-yı müzakereye huzuru hakkında muvakkaten karar verildiğine dair tezkire-i samiye", Düstur, I. Tertip, C. III, s. 197-198.

⁷⁷ BOA. HR. TH. 21/68. Selanik Ticaret Mahkemesi ilgili hususu, (H. 7 Şevval 1293/ R. 14 Teşrinievvel 1292) M. 26 Ekim 1876 tarihinde Selanik Vilayeti'nden talep etmiştir. Vilayetçe Fransız tercüman (Mösyö Haskiya Nili) tarafından gerçekleştirilen söz konusu uygunsuzluğun burada düzeltilemeyecek olması dolayısıyla mesele, Fransa elçiliğiyle halledilmesi için delilleriyle birlikte Bab-ı Âli'ye havale edilmiştir. (H. 13 Şevval 1293/ R. 19 Teşrinievvel 1292) M. 31 Ekim 1876.

⁷⁸ Tam metni için bkz. Kurdakul, s. 107-121; İngilizce metin için bkz. Hertslet, Edward. *Treaties and Tariffs Regulating The Trade Between Great Britain and Foreign Nations*. Harrison and Sons, London, 1875, s. 8-34.

⁷⁹ "İngiltereli ve ona tâbi olanların dava ve husumetleri vesair hususi hukuka müteallik işleri oldukta tercümanları veya

ifade edilirken; 42. Maddede⁸⁰ cezaya ilişkin yargılamaların hâkimler tarafından elçi ve konsolosları huzurunda, onlarla birlikte görüleceği düzenlenmiştir. Ayrıca metinde geçen “istima” kelimesinin hukukî, davanın görülmesi ile karar verilmesini birlikte içerdiği savunulmuştur.⁸¹ Bu görüşe katılarak, Tanzimat öncesi dönemde ortak yargı yetkisinin uygulamada herhangi bir itiraza uğramadığını kesin olarak belirten başkonsolos Fawcett, Tanzimat Dönemi’nde yeni yargı örgütlenmesi oluşturulması ve Ceza Muhakeme Kanunu’nun kabulüyle birlikte, her ne kadar bu yetki varlığını korusa da bunda ısrar etmenin bazı zorluklar barındırabileceğine dikkat çekmiştir.⁸²

Sık sık gündeme gelen bu konuya ilişkin, süreç içerisinde İngiliz hükümet görevlilerince verilen görüş ve talimatları özetleyen Hertslet, öncelikle 1838 yılında Dışişleri Bakanı Palmerstone tarafından Büyükelçi Ponsonby’e gönderilen talimattan bahsetmektedir.⁸³ Söz konusu talimatta, mahkemede Osmanlı hâkimlerle birlikte “meslektaş” olarak nitelendirilen İngiliz temsilcinin ortak yargı yetkisi olduğu ifade edilmiştir. Görevinin ise İngiliz vatandaşının mahkûm edilmesine rıza göstermemek, suçlamanın dayandığı delilleri yakından inceleyerek bu delillerin adil bir şekilde elde edilip haksız yollara sapılmadığından, gerçekte uyumlu olduğundan ve sanığın suçluluğunu kanıtlamaya yeterli olduğundan emin olmak olduğu belirtilmiştir. Bu görevi yerine getirirken de İngiliz hukuk kuralları ve ilkelerine uygun olarak çok titiz şekilde çaba gösterilmesi gerektiği eklenmiştir. Bununla birlikte ortak yargı yetkisinin sadece yargılama aşamasıyla sınırlı olup, davanın neticelenmesiyle sona ereceği; cezalandırma yetkisinin ise münhasıran Babı Âli’ye ait olduğu ifade edilmiştir.

Diğer taraftan uygulamada, tercümanın mahkemede hazır bulunması yoluyla bu görevin yerine getirildiği belirtilerek, buna son verilmesi; yargılamaların İngiliz hükümeti adına İngiliz başkonsolosu veya yardımcısı tarafından bizzat yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buna gerekçe olarak ise şu hususlar dile getirilmiştir: 42. Maddede açıkça “tercüman” kelimesi geçmemekte, sadece konsolos veya adamlarından bahsedilmektedir. İngiltere’de yetişmiş ve eğitim almış bir konsolosluk yetkilisi, İngiliz alışkanlıklarına ve hissiyatına aşina olmayan bir tercümandan daha doğru ve tarafsız bir değerlendirmede bulunabilir. Son olarak, Osmanlı hâkimlerin gözünde İngiliz konsolosluk yetkililerinin varlığının, bir tercümanın varlığından daha fazla ağırlığa sahip olacağı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı mahkemelerindeki tüm ceza davalarında, mutlaka bir

vekilleri hazır olmadıkça yargıçlar davalarını görüp halletmeyeler.” Kurdakul, s. 108, 110; İlgili maddenin İngilizcesi için bkz. Hertslet, s. 115.

⁸⁰ “İngiltereli’den ve İngiltere bayrağı altındaki gemilerdekilerden biri adam öldürüp, yaralayıp vesair kabahat edip hakkında tahkikat açılmak gerektiğinde, elçi ve konsoloslar hazır olmayınca davalarına bakılmayıp, elçi ve konsolosları marifetiyle davayı görüp (istima’), yalnız görmekle yasa ve antlaşmalara aykırı hüküm verilmeye.” Kurdakul, s. 113; İlgili maddenin İngilizcesi için bkz. Hertslet, s. 20.

⁸¹ PRO. FO. 424/159, Tercümanlar C.G. Stravrides ve Alischan tarafından, 11 Mart 1880 tarihinde kıdemli Büyükelçi A. H. Layard’a gönderilen yazı.

⁸² Ayrıca “istima” kelimesinin tam tercümesi hakkında fikir veremeyeceğini belirten başkonsolos, ortak yargı yetkisi konusunda mevcut bir dava vesilesiyle Amerikan elçiliğinin tebaasını her suçtan yargılamayı mutlak bir hak görerek iddiada bulunduğunu haber vermiştir. Bu iddianın Bab-ı Âli tarafından kabul edilmesi halinde “en çok müsaadeye mahzar ulus” ilkesi uyarınca İngiliz yetkililerin de tartışmasız bu hakka zaten sahip olacaklarını belirtmiştir. PRO. FO. 424/159, Başkonsolos Fawcett tarafından 19 Mart 1880 tarihinde A. H. Layard’a gönderilen yazı.

⁸³ PRO. FO. 424/159. Dışişleri Bakanlığı’ndan Hertslet’in “*Levant’taki Ceza yargısı*” na ilişkin 10 Nisan 1880 tarihli notu.

konsolosluk yetkilisinin hazır bulunmasının sağlanması; bu yetkiliye bir tercümanın da eşlik etmesi istenmiştir. Fakat burada tercümanların yargılamaya hiçbir şekilde müdahale etmeyip, daha da önemlisi sanığın avukatı gibi davranmayıp sadece tercümanlık yapması talimatı verilmiştir.⁸⁴

Palmerstone tarafından konuya ilişkin olarak 1847 yılında gönderilen talimatlarda da yine ortak yargı yetkisinin tekrar edildiği görülmektedir. Uygulamada bunun tercümanlar tarafından yerine getirilmesi konusunda ise, sıradan davalarda ve alt derece mahkemelerde bu husus sakınca doğurmasa da önemli konularda ve yüksek mahkemelerde, tercümanın yanında mutlaka konsolosluk yetkililerinin bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Burada konsolosluk yetkilisinin adaletin sağlanması için her türlü müdahaleye hakkı olduğu, eğer Osmanlı meslektaş davayı yanlış değerlendirir ve hatalı bir sonuca varırsa, mahkemeye yazılı bir protestoda bulunabileceği belirtilmiştir. Bu durumda davanın, Osmanlı hâkimin adaleti reddettiği veya saptırdığı bir dava karakterine bürüneceği ve bu aşamadan sonra Bab-ı Âli ile sorunu görüşerek çözüme kavuşturma yetkisinin ise sadece büyükelçiliğe ait olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵

Ayrıca burada gerek tercümanların gerek konsolos yetkililerinin Osmanlı hâkimleri ve yetkilileriyle iletişimlerinde takınacakları tavır konusunda da talimat verildiği görülmektedir. Nitekim ilişkilerin mümkün olan en iyi şekilde sürdürülmesi, öfkeli bir üslupla tartışmaya girmekten kaçınılması, uzlaşmacı bir dil ve tavırla Osmanlı hâkimlerin etkilenmesi ve yargılamada işbirliğini kabul etmelerinin sağlanması istenmiştir. Eğer yargılama adil bir şekilde gerçekleşmiş ve İngiliz vatandaşı mahkûm edilmişse, cezanın infazında İngiliz yetkililerin hiçbir hakkının bulunmadığı; fakat bir lütuf mahiyetinde cezanın hafifletilmesi veya affı için yine elçilik kanalıyla Bab-ı Âli'ye başvurulabileceği belirtilmiştir.⁸⁶

Görüldüğü üzere, soyut bir değer veya ilke olan “adaletin sağlanması” (!) amacı adı altında, İngiliz elçiliğince konsolosluk yetkililerinin veya sıradan davalarda tercümanların dahi Osmanlı yargısına, Osmanlı hükümetini devreye sokmak da dâhil her türlü müdahalede bulunmalarına izin verilmiştir. Bu durum iki açıdan Osmanlı Devleti'nin yargı bağımsızlığını açıkça hiçe saymaktadır. Bunlardan ilki, kapitülasyonların amacını aşar şekilde yorumlanarak mahkemelerde yabancı unsurların müdahalesine imkân tanınmış olmasıdır. Böylece devlet, adeta yargı yetkisini kendi başına kullanamaz hale gelmektedir. Diğer husus ise yabancılar tarafından bizzat Osmanlı hükümetinden kendi mahkemelerine müdahale etmesinin istenmesidir. Açıkça yürütmenin yargıya müdahale talebi olan bu durum da Osmanlı yargı bağımsızlığının dikkate alınmadığının bir göstergesidir.

⁸⁴ PRO. FO. 424/159. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone tarafından İstanbul Büyükelisi Lord Ponsonby'e gönderilen talimat, (No. 125, 8 Haziran 1838).

⁸⁵ PRO. FO. 424/159. Dışişleri Bakanlığı'ndan Hertslet'in “*Levant'taki Ceza yargısı*” na ilişkin 10 Nisan 1880 tarihli notu içinde.

⁸⁶ Bu talimatlara ilişkin uygulamadan örnekler de verilmiştir. 1847 yılında Müslüman Osmanlı tebaasından birini öldürmekle suçlanan İngiliz koruması altındaki bir kişinin yargılanması sırasında ortak yargı yetkisinin ileri sürülmesi üzerine, Bab-ı Âli'nin bu yetkiyi tartışmak yerine ilgilinin serbest bırakılmasını tercih ettiği ifade edilmiştir. Bir başka örnekte ise 1871 yılında Osmanlı mahkemesinde yargılanarak on beş yıl hapse mahkûm edilen Joseph Williams 15 yıl hapse mahkûm edilmiş olup, usulsüz yargılanması gerekçesiyle yapılan itiraz üzerine, meselenin Williams'ın serbest bırakılmasıyla çözüldüğü belirtilmiştir. PRO. FO. 424/159. Dışişleri Bakanlığı'ndan Hertslet'in “*Levant'taki Ceza yargısı*” na ilişkin 10 Nisan 1880 tarihli notu içinde.

Palmerstone, her ne kadar ortak yargı yetkisine dair kesin bir görüş ortaya koyarak, sıradan davalarda tercümanların dahi bu yetkiyi kullanabileceğini savunsa da, bu konuda İngiliz hükümet yetkililerinin görüş birliği içinde olmadığı; en azından bunu ısrarla savunmanın önünde bazı teknik zorluklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle kapitülasyonun 42. Maddesindeki ilgili ifadenin tam olarak neyi karşıladığı konusunun, 1860 yılında İngiliz Kraliyet Hukuk Müşavirleri tarafından incelenerek, buna dair bir rapor hazırlandığı görülmektedir. Burada bahse konu ifadenin, İngiliz elçiliği veya konsolosluğunun İngiliz vatandaşının mahkûmiyetine onay vermesinden öte bir anlam taşımadığı; münhasır yargı yetkisinin Osmanlı mahkemelerinde olduğu belirtilerek, içeriği üç madde halinde somutlaştırılmıştır. Buna göre İngiliz temsilcilerin, 1- Sadece Osmanlı kanunlarına göre değil, adaletin genel ilkeleri uyarınca delillerin yeterliliği ve geçerliliğini, 2- İngiliz vatandaşına isnat edilen suçun, Osmanlı kanundaki gerçek anlam ve amacına uygunluğunu, 3- Sadece Osmanlı kanunları ve ölçütlerine göre değil, en medeni milletlerin adalet ve hakkaniyet anlayışlarına uygun olarak cezanın niteliği ve türü hususlarını inceleme ve denetlemeye yetkili olduğu belirtilmiştir.⁸⁷

Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan bazı görevliler, İngiliz temsilcilerin İngiliz vatandaşları üzerinde ortak yargı yetkisi iddiasında bulunabilmeleri için İngiliz parlamentosu tarafından yetkilendirilmiş olmaları gerektiğini; aksi takdirde sadece Osmanlı padişahından verilen imtiyaza istinaden yargı yetkisi kullanmış olacakları gibi uygunsuz bir durumla karşılaşılacağını belirtmişlerdir. “Yabancı Yargı Yetkisi Yasası” (Foreign Jurisdiction Act of 1843) tartışılırken bu konu gündeme gelmiş olsa da, ne bu düzenlemede ne de sonrasında böyle bir yetkinin verildiği ifade edilerek, bahse konu teknik zorluğa işaret edilmiştir. Dolayısıyla Palmerstone'un görüş ve talimatlarının da ilgili yasa çıkmadan önceki tartışmalara dayandığı ve hâlihazırda bunda ısrar etmenin uygunsuzluğu savunulmuştur. Bu sebeple temsilciler, Osmanlı mahkemesinin kararına onay verebilir ya da itiraz edebilir. Eğer onay verilirse dava kendi seyrinde devam eder. Ancak itiraz edilirse işlemler, İngiliz Büyükelçiliği'ne başvurulmak üzere askıya alınır ve bu andan itibaren konu diplomasi alanına dâhil olur. Ancak sonuç ne olursa olsun neticede kararın Osmanlı mahkemesinin bir kararı olduğu ifade edilmiştir.⁸⁸

Buradan anlaşıldığı üzere, her ne kadar kendi devletlerinin yetkilendirmemesi dolayısıyla ortak yargı yetkisi iddiasında bir tereddüt olsa da Osmanlı mahkemelerindeki yargılama esnasında, yine “adaletin sağlanması” (!) amacıyla konsolosluk yetkilileri ve tercümanın Osmanlı kanunlarını her aşamada denetleyip gerekli itirazlarda bulunabilmeleri ve konuyu yargı sahasından çıkarıp diplomasiye çekebilmelerine imkân tanınmış ve bu yöntem özellikle tavsiye edilmiştir. Osmanlı yargı örgütü ve kanunlarına güvensizlik bahanesiyle meşru kılınmaya çalışılan bu durum, yargıya müdahalenin yanı sıra doğrudan devletin yasama yetkisine de açık bir müdahale teşkil etmektedir.

Bu süreçte tercümanların üstlenmesi gereken rol konusunda da İngiliz yetkililerince net bir

⁸⁷ 18 Şubat 1860 tarihinde Kraliyet Hukuk Müşavirleri tarafından verilen rapor. PRO. FO. 424/159. Dışişleri Bakanlığı'ndan Hertslet'in “*Levant'taki Ceza yargısı*” na ilişkin 10 Nisan 1880 tarihli notu içinde. 42. Maddenin kapsamı ve yorumuna ilişkin şüpheler konusunda, Kont Dufferin de 1 Aralık 1881 tarihinde konsoloslara göndermiş olduğu yazıda, Hukuk Müşavirlerinin raporunu aynen iletmekle yetinmiştir. PRO. FO. 424/159.

⁸⁸ PRO. FO. 424/159, 21 Mart 1880 tarihli A. H. Layard ve 10 Nisan 1880 tarihli E. Hertslet'in notu hakkında J. Pauncefote'nin 26 Nisan 1890 tarihli tutanağı. Aynı husus, Dışişleri Bakanlığı'ndan Earl Granville tarafından da savulmuş olup, 13 Mayıs 1880 tarihinde kıdemli Büyükelçi A. H. Layard'a gönderdiği yazıda ifade etmiştir.

görüşün ortaya konulamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü tercümanlara nitelik ve itibar bakımından tam anlamıyla güvenemediği anlaşılan Palmerstone'un Dışişleri Bakanı sıfatıyla verdiği talimatlar uyarınca her bir davada konsolosun ya da yardımcısının varlığı, özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren ilişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte uygulanamaz hale gelmiştir. Kaldı ki Palmerstone'un da 1847 yılında, en azından önemli davalarda ve üst derece mahkemelerdeki yargılamalarda bunun tavizsiz uygulanması yönünde talimat vermesiyle bu konudaki tavrının nispeten yumuşadığı görülmektedir.

1879 yılında Ceza Muhakeme Kanunu'nun kabulünün ardından Osmanlı Devleti, çıkarılan muhakeme kanunlarıyla birlikte diğer bazı düzenlemeleri, bir iyi niyet göstergesi olarak ve kapitülasyonlara aykırılık olup olmadığı yönünden incelemeleri için elçiliklere göndermiştir. Elçilikler ise bir irade ortaya koymadan önce detaylı inceleme gereğini öne sürerek bunun için bir tercümanlar komisyonu oluşturulmasını teklif etmiştir. Osmanlı Devleti'nin de delege göndermesi istenen bu komisyon, başta Bab-ı Âli tarafından hoş karşılanmasa da Devletin münhasır egemenlik yetkisinin bir görünümü olan yasama yetkisine müdahale teşkil etmeyeceği ve sadece kapitülasyonlara uygunluk noktasından ele alınacağı konusunda güvence verilmesi üzerine kabul görmüştür.⁸⁹

Toplanması kararlaştırılan komisyondan önce İngiliz konsolosluk tercümanları, 1880 yılında İngiliz Büyükelçiliğine bir yazı göndererek kendilerine yol gösterecek resmi görüşü öğrenmek istemişlerdir. Bu yazıda tercümanlar, 42. Madde uyarınca İngiliz temsilcilerin Osmanlı mahkemelerindeki ortak yargı yetkisini kesin görmekle birlikte, Osmanlı Devleti'nin Fransız hukukundan alarak benimsediği yasalar ve özellikle Ceza Muhakeme Kanunu'nun, kapitülasyondaki bu hükmü tam anlamıyla uygulamaz kılmasa da çok zorlaştırdığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla ilgili yasaların öngördüğü muhakeme sisteminde Osmanlı yetkililerle deneyimli tercümanların işbirliği yapmasının şart olduğu dile getirilmiştir.⁹⁰

Komisyon çalışmalarının ardından hazırlanan raporlar Bab-ı Âli'ye sunulmuş ve Adliye Nezareti'ne iletilmiştir.⁹¹ Tercümanlardan Stravrides'in aktardığı üzere, bu raporlarda komisyon, yabancıların hakları ve ayrıcalıklarına aykırı bir şey olmadığını belirtmiş; ancak adaletin yönetimi için bazı değişiklikler önermiştir. Adliye Nazırı, raporu okuduktan sonra onaylayarak gerekli değişiklikleri yapacağını vaat etmiş; bunun üzerine Adliye Nezareti ile yabancı misyonların tercümanları arasında, bu kanunların yabancılara uygulanma biçimi konusunda bir tutanak imzalanmıştır. Fakat bu işlemler Sadrazam Said Paşa'ya bildirildiğinde, Said Paşa yabancıların isteği üzerine devletin kanunlarının değiştirilemeyeceğini belirterek onaylamamıştır. Sonrasında çok defa yabancı misyonlar sözlü ve yazılı olarak önerilen değişikliklerin uygulanmasını talep etseler de bu

⁸⁹ Osmanlı Devleti'nden Parnis ve Şahbaz Efendi'lerin Bab-ı Âli delegeleri olarak katıldığı tercümanlar komisyonu neticesinde üç ayrı rapor ortaya çıkmıştır. Bu raporları her bir tercüman, mensup olduğu devlete iletmıştır. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 487-488.

⁹⁰ PRO. FO. 424/159, Tercümanlar C.G. Stravrides ve Alischan tarafından, 11 Mart 1880 tarihinde A. H. Layard'a gönderilen yazı.

⁹¹ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 487-488.

konuda hiçbir şey yapılmadığı, İngiliz arşivinde yer alan ilgili yazışmalarda ifade edilmiştir.⁹²

Gelinen noktada konsolosluk tercümanlarının görevleri konusundaki şüpheler varlığını korumuş olup; 1882 yılında bu konuya açıklık getirmek üzere tekrar bir çabanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle tercüman Stravrides'ten bu konuda bir muhtıra hazırlaması istenmiş ve ilgili muhtıranın, konsolosluk görevlilerine rehberlik etmek üzere bir genelge olarak yayınlanması önerilmiştir.⁹³

Bu muhtırada Stravrides, kapitülasyon metni uyarınca, Osmanlı mahkemelerindeki karma hukuk ve ticaret davalarında tercümanların sadece hazır bulunmakla yükümlü; ceza davalarında ise Osmanlı hâkimlerle ortak yargı yetkisine sahip olduğunu ifade etmiştir. Fakat uygulamada bu kuralın değişikliğe uğradığı belirtilmiştir. Buna göre, hukuk ve ticaret davaları söz konusu olduğunda teorideki bu hakkın biraz genişleyerek, tercümanın sadece duruşmaya katılmakla sınırlı olmayıp müzakerelere de katılabildiği; bu durumlarda Osmanlı makamlarının tepki ve itirazlarına yol açmadan bu genişletilmiş yetkinin kullanılabilmesinin tercümanın zekâ ve becerisine bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Ceza davaları söz konusu olduğunda ise bu sefer teoride var olan ortak yargı yetkisinin uygulamada birtakım kısıtlamalara uğradığı; özellikle çok hâkimli yeni mahkemelerin kurulması ve Ceza Muhakeme Kanunu'nun kabulüyle birlikte bunun abartılı bir iddia haline geldiği ve dolayısıyla zorlaştığı belirtilmiştir. Bu davalarda izlenmesi gereken yol ise İngiliz vatandaşının şüpheli/sanık olup olmamasına göre değişmekte olup, eğer şüpheli/sanık İngiliz vatandaşıysa, tercüman soruşturma, ön inceleme aşamasına katılmalı; konu mahkemeye geldiğinde duruşmada hazır bulunmalı, suçlanan kişinin savunmasını yapmakta tam özgürlüğe sahip olduğundan emin olmalıdır. Sonra müzakerelere katılmalı, davanın esası hakkında mahkeme üyeleriyle tartışarak görüş alışverişinde bulunmalıdır. Açık bir haksızlık yapıldığına kanaat getirirse, mahkeme kararını imzalamayıp itiraz etmelidir. Ancak bu hakkın, sadece açık bir haksızlık durumunda ve dikkatle kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Diğer taraftan şüpheli/sanık Osmanlı tebaasından olup da karşı taraf İngiliz vatandaşıysa, bu durum kapitülasyonlarda düzenlenmemiştir. Dolayısıyla uygulamada tercümanın davranışının hukuk ve ticaret davalarındaki tutumuna yakın olduğu belirtilmiştir. Yani ön incelemede hazır bulunup duruşmalara katılmalı ve kararı imzalamalıdır. Ancak kararı haksız bulması halinde buna itiraz etme hakkı olmayıp, yapabileceği etkinin tamamıyla yine yeteneği ve itibarına bağlı olduğu

⁹² PRO. FO. 424/159, Tercüman Stravrides'in 9 Ocak 1889 tarihli Memorandumu. Halil Cemaleddin / Hrand Asador tarafından da Ceza Muhakeme Kanunu ile ilgili olarak raporda tercümanlar konusunda ileri sürülen bir öneriden bahsedilmiştir. Buna göre, bir yabancı şüpheli/sanığın sorgusunun tercüman huzurunda yapılması ve karma davalarda kendi himayeleri altındaki yabancı şüpheli/sanıkların itham eden olup olmadıkları hakkında kanaat edinmesi amacıyla tercümanın, gerek yabancı gerek Osmanlı olsun tüm şüpheli/sanık ve şahitlerin sorgulanması esnasında hazır bulunması hususunun önerildiği ifade edilir. Ancak yazar tarafından, her ne kadar kapitülasyonda açıklık olmasa da, zaten uygulamada talep halinde buna izin verildiği belirtilmiştir. Ayrıca elçilikler tarafından 16 Şubat 1881 tarihinde Bab-ı Âli'ye gönderilen bir notada, dikkat edilmesi gerekenler arasında sorgu hâkimi veya iddia makamlarınca tercüman hazır olmaksızın karar verildiği ve bunun engellenmesi hususunun da sayıldığı; ancak bu tadilat önerileri hakkında Osmanlı Devletince kesin bir karar verilmediği belirtilmiştir. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 487-490.

⁹³ PRO. FO. 424/159, Kont Dufferin tarafından Kont Granville'ye 25 Mart 1882 tarihinde gönderilen yazı.

özetlenmiştir.⁹⁴

Tercüman Stravrides'in muhtırası içerik olarak İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerince tasvip edilse de bunun genelge olarak yayınlanması, tercümanların faaliyetine ilişkin güçlüklerin sadece İngiliz hükümetini değil, diğer büyük devletleri de ilgilendirdiği gerekçesiyle uygun bulunmamıştır. Diğer devlet temsilcileriyle bir araya gelip uzlaşmaya varmadan kesin ve genel bir kararın karışıklığa yol açabileceği belirtilerek, eğer zor bir durumla karşılaşılsa daha önce tavsiye edildiği gibi büyükelçiliğe başvurulması istenmiş; büyükelçiliğin de söz konusu muhtıra uyarınca konsolosluklara talimat verebileceği ifade edilmiştir.⁹⁵

Tercümanların fonksiyonu konusunda, İngiliz hükümetinin yorum yoluyla genişletilmiş ve bu haliyle siyasi amaçlarla kullanmaya da geniş bir hareket alanıyla imkân tanıyan ilgili düzenlemelerin, hem diğer devletler hem de Osmanlı nezdinde dikkat çekmesinin istenmediği düşünülebilir. Fakat 1888 yılında, İngiliz tebaasından birinin sanık sıfatıyla yargılandığı davada tercümanın sergilediği davranış, Bab-ı Âli'nin şikâyetine konu olmuş ve İngiliz makamları nezdinde konunun tekrar gündeme gelerek tartışılmasına yol açmıştır.

İstanbul ilk derece Ceza Mahkemesi'nde görülen söz konusu davada, sanık Charles Wilson, gece vakti iki polis memuruna saldırıdan suçlu bulunarak hapis cezasına çarptırılmıştır. Karara itiraz üzerine yapılan yargılamanın ardından hâkimlerin müzakere odasına geçtikleri sırada, orada hazır bulunan tercüman Jones, önce mahkemeye verilen ifadelerin çelişkili olduğu iddiasıyla itiraz etmiştir. Bunun üzerine başkanın diğer hâkimlere, delillerin iptali için bir gerekçe olup olmadığını değerlendirmeleri önerisine ise karşı çıkarak, haksızlık gördüğü için artık müzakerelere katılamayacağını beyan etmiştir. Fakat başkan, mahkemenin henüz karar vermediğini, verilecek karar aleyhte bile olsa sanığın temyiz ve yargılamanın yenilenmesi hakkı bulunduğunu belirterek; tercümanın bu davranışının taraflılık oluşturduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine tercüman, Türkçeyi iyi bilmediği için bir yanlış anlaşılma olduğundan bahisle müzakerede tekrar yerini alarak sanığın beraatini talep etmiştir. Neticede mahkemenin ilk kararı onaması ardından Jones, başkanı tekrar sözlü olarak rahatsız etmiş ve müzakere odasından protesto ederek çıkmıştır. Duruşma salonundan geçerken sanığı da yanına alarak, kararın tefhimini engellemiştir. Bu olay üzerine Hariciye Nezareti tarafından 3 Aralık 1888 tarihinde İngiliz elçiliğine bir sözlü nota gönderilerek, yoruma gerek bırakmayan bu davranış dolayısıyla tercüman Jones'a şiddetli bir kınama uygulanması ve yargılamanın başka bir tercüman huzurunda yapılması için gerekli talimatların verilmesi istenmiştir.⁹⁶

İngiliz konsolosluğu ise bu notaya cevap vermeden önce, ceza davalarındaki ortak yargı yetkisine ilişkin kapitülasyon maddesinin (42. Mad.) Osmanlı ve İngiliz hükümeti tarafından farklı yorumlandığını bildiği için konuyu İngiliz hükümetine danışmak istemiştir. Bunun yanı sıra, 1879 Ceza Muhakeme Kanunu'nun uygulanmasıyla birlikte, Osmanlı mahkemelerinin tercümanların etkisini azaltma eğiliminde olduğu; bu sebeple Osmanlı'daki konsolos ve tercümanların da tereddüt yaşadığı belirtilerek, bu vesileyle kesin bir çözüm ortaya konulabilirse çok fayda sağlayacağı ifade

⁹⁴ PRO. FO. 424/159, Stravrides tarafından tercümanların görevleri konusunda 21 Mart 1882 tarihinde hazırlanan muhtıra.

⁹⁵ PRO. FO. 424/159, Dışişleri Bakanlığı'ndan Earl Granville tarafından Kont Dufferin'e gönderilen 11 Temmuz 1882 tarihli yazı.

⁹⁶ PRO. FO. 424/159, Bab-ı Âli tarafından 3 Aralık 1888 tarihinde İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen Sözlü Nota.

edilmiştir. Bu kapsamda Kraliyet Hukuk Müşavirleri'nin konuyu derinlemesine inceleyebilmesi için tercüman Stravrides'ten ve konsolos yardımcısından alınan raporlar da iletilerek; nihai görüş ve İngiliz hükümetinin tercümanları davalarda ne dereceye kadar destekleyebileceklerine ilişkin bir talimat verilmesi istenmiştir.⁹⁷

Stravrides vermiş olduğu raporda, diğer düzenlemelerle birlikte 1879 Ceza Muhakeme Kanunu'nun tercümanlar komisyonunca incelenmesi ile Osmanlı Devleti'nce gerçekleştirilen çok hâkimli mahkeme sistemi ve diğer yargı reformları hakkında yabancı temsilciliklerin bilgilendirilmiş ve ilerici reformlar olarak kabullerinin sağlanmış olduğunu hatırlatmıştır. Bu gerçek karşısında ortak yargı yetkisine ilişkin kapitülasyon maddesinin katı bir şekilde uygulanmasının saçma olacağı gerekçesiyle Osmanlı yetkililerle görüşülerek maddede değişiklik yapılması önerilmiştir. Nitekim bu belirsizliğin Osmanlı makamlarıyla sürekli sürtüşmelere neden olduğu ve kamu yararına da zarar verdiği belirtilmiştir.⁹⁸ Bu görüşe katılan konsolos yardımcısı da zaman ve sorundan tasarruf sağlayabilmek adına, tercümanların hak ve görevleri konusunda Osmanlı hükümetiyle kesin bir düzenleme yapılması yollarının aranmasını önermiştir.⁹⁹

İlgili hususlarda İngiliz hükümeti görüşlerinin ise sırasıyla iletildiği görülmektedir. İlk olarak tercüman Jones olayında, sergilenen tutumun uzlaşmacı olmaması sebebiyle tasvip edilmediği belirtilmekle birlikte, Osmanlı hükümetine gönderilecek cevapta duruşmalarda bulunan tercüman veya konsolos temsilcisinin tüm müzakerelerde sadece bulunma değil; eşit şartlarda müzakerelere katılma hakkı da olduğunun, yani ortak yargı yetkisinin açıkça belirtilmesi istenmiştir.¹⁰⁰

Kapitülasyonlardaki ortak yargı yetkisini düzenleyen maddenin yorumuna dair kesin görüş ve bu kapsamda tercümanın görevine ilişkin konsolosluk görevlilerine rehberlik etmesi için istenen talimat konusunda ise tercüman Stravrides ve konsolos yardımcısı tarafından verilen raporlar eleştirilmiştir. Nitekim ilgili konunun daha önce defalarca hukuk müşavirlerine sorularak görüş alındığı; yeni yargı usulünün doğurduğu endişeler noktasında ise eğer daha önce verilen talimatlar uygulanırsa bir sorun çıkmayacağı ifade edilmiştir.¹⁰¹ Ayrıca ilgili madde, Osmanlı yargı

⁹⁷ PRO. FO. 424/159, Konsolos görevlisi W. White tarafından hükümet adına Sallsbury'e (Markis) 12 Ocak 1889 tarihinde gönderilen yazı.

⁹⁸ Raporunda Osmanlı adalet sisteminde son elli yılda meydana gelen değişiklikleri özetleyen Stravrides, eğer bu maddenin uygulanmasında ısrarcı olunursa, ya tüm reformların görmezden gelinerek yabancıların tamamen şeriat mahkemelerinin merhametine bırakılması ya da mevcut reformların olduğu gibi kabul edilmesi ikilemiyle karşılaşılacağını düşünmektedir. PRO. FO. 424/159, Tercüman Stravrides'in 9 Ocak 1889 tarihli Muhtırası.

⁹⁹ PRO. FO. 424/159, Konsolos yardımcısı Adam Block'un 3 Ocak 1889 tarihli Muhtırası.

¹⁰⁰ Ayrıca tercümanların izleyeceği yol konusunda da konsoloslara öneride bulunulmuş olup, kararın adaletsiz olduğu düşünülüyorsa yazılı itiraz hakkının şüphesiz olduğu; ancak adaletsizlik, eğer elçiliğin doğrudan Bab-ı Âli ile doğrudan ve derhal iletişime geçmesini gerektirecek kadar büyük değilse ve karara karşı temyiz yolu da açıksa, burada uygun olanın itirazdan sonra temyiz yoluna başvurmak olduğu belirtilmiştir. Temyiz aşamasında da yine kararın infaz edilmemesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. PRO. FO. 424/159, Hükümet adına Dışişleri Bakanlığı'ndan Sallsbury'nin (Markisi) 1 Mart 1889 tarihinde W. White'a cevaben gönderdiği yazı. (No. 10 Konsolosluk).

¹⁰¹ Fakat bununla birlikte, İngiliz hükümetinin bu maddeye yüklediği anlam ve maddedeki hakların nasıl kullanılması gerektiği konusunda konsolosluk memurlarına bilgi vermek üzere bir genelge yayınlamak uygun görülecek olursa, bunun içeriği maddeler halinde sayılmıştır. Burada sayılan hususlar ise Kraliyet Hukuk Müşavirlerinin daha önceki önerilerini içermekte olup, herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. İlgili hususlar için bkz. PRO. FO. 424/159, Hükümet adına Dışişleri Bakanlığı'ndan Sallsbury'nin (Markisi) 4-5 Mart 1889 ve tarihinde W. White'a cevaben gönderdiği yazılar. (No.

sistemindeki kusurların başlıca güvencesi olarak görülmüş; hükümetin bu maddeyi koruma ve avantajlarından yararlanma niyetinde Osmanlı yetkilileri nezdinde şüphe uyandırılması ve doğal olarak değiştirilmesine yönelik bir girişim, çok sakıncalı bulunmuştur.¹⁰²

Görüldüğü üzere, Osmanlı hâkimlerle ortak yargı yetkisi ve tercümanların mahkemedeki fonksiyonuna dair İngiliz ve Osmanlı hükümetinin temel noktalarda görüş ayrılığı söz konusudur. Ayrıca burada aktarılan yazışmalar, kapitülasyon hükümleri ve Osmanlı adli sistemindeki aksaklıklar bahane edilerek, tercümanların fonksiyonu hakkında adil yargılanmayı temin amacından çok öte, yargılamada bir denetleyici, müdafî hatta bir hâkim fonksiyonunun dahi iddia edildiği; böylece Osmanlı'nın yasama, yürütme, yargı erklerine bütüncül bir müdahale teşkil ederek, egemenlik yetkisi üzerinde önemli bir sınırlandırıcı unsur oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

C. Tercümanın Yokluğunda Verilen Kararın Hukuki Sonucu

Kapitülasyonlarda karma davaların, suistimal edilmemek şartıyla Osmanlı mahkemelerinde tercüman huzurunda görülmesi düzenlenmiş olmakla birlikte, bu hükmün nasıl uygulanacağına dair açıklık olmamasının, Osmanlı hükümeti ile yabancı temsilcilikler arasında neden olduğu görüş ayrılıklarından biri de tercüman yokluğunda verilen kararın hukuki sonucudur.

Tercüman bulunmadan verilen bir karar, temelde iki noktadan değerlendirerek sonuca tabi tutulmaktadır. Öncelikle eğer tercümanın davet edilmemesi dolayısıyla yokluğunda karar verilmişse, bu durum kapitülasyon hükümlerine açık aykırılık teşkil ettiği için kararın feshedilmesi gerektiği, yani icra kabiliyetinin olmayacağı çoğunlukla kabul edilmektedir.¹⁰³ Ancak usulüne uygun şekilde davet edilmiş olmasına rağmen tercüman çeşitli gerekçelerle mahkemede hazır bulunmazsa, bu durumun nasıl bir sonuç doğuracağı konusu tartışma yaratmıştır. Çünkü kapitülasyon hükümlerinde tercümanın haklı bir mazeretinin olması halinde duruşmanın ertelenebileceği konusunda açık kapı bırakılmış olup, bu durum uygulamada belirsizliğe ve hükmün amacı dışında kullanıldığı durumlara yol açabilmiştir. Nitekim uygulamada davete rağmen tercümanın meşguliyeti, mahkemeyi görevli ve yetkili addetmemesi, hatta davanın tarafı olan yabancıların aleyhine karar verilmesini engellemek veya geciktirmek gibi adalete aykırı durumlarla karşılaşmıştır.

Eğer tercüman usulünce davet edilmesine rağmen mahkemeye gelmemişse, mahkemenin iki seçeneği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Hariciye Nezareti'ne başvurularak meselenin halledilmeye çalışılmasıdır. Ancak bu yöntem, uygulamada çoğunlukla tercih edilmesine rağmen, davanın sürüncemede kalmasına ve bu sebeple hak kayıplarına yol açmıştır.¹⁰⁴ Örneğin Yunan

11, 12 Konsolosluk).

¹⁰² PRO. FO. 424/159, Hükümet adına Dışişleri Bakanlığı'ndan Sallsbury'nin (Markisi) 4 Mart 1889 tarihinde W. White'a cevaben gönderdiği yazı. (No. 11 Konsolosluk).

¹⁰³ Halil Cemaleddin / Hrand Asador bu sonucu, hükmün bazı istisnai durumlarla sınırlandırılabilmesine dair Mecelle hükmüne dayandırmaktadır. Buna göre ahitnamelerde geçen tercüman hazır olmadıkça hâkimin yabancıya ilişkin davayı görmemesi şeklindeki hükmün de bu anlamda bir nevi sınırlandırma teşkil ettiğini düşünmektedir. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 116. “*Yargılama, yer ve zaman veya istisna olarak bazı özel görevler ile sınırlanır, özellik gösterir.*” Mecelle (Mad. 1801), İlhan, s. 570-571.

¹⁰⁴ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, burada mahkemenin tercümanı iki kez davet etmesi gerektiğini düşünmektedir. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 117-119.

tebaasına mensup tütün kaçakçılarının Üsküdar Ceza Mahkemesi'nde görülen davalarında, davet edilen elçilik tercümanlarının daha önce hazır bulunmakla birlikte, bir süreden beri gelmekten imtina ettikleri Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu durumun davaların görülmesini geciktirdiği ifade edilerek, ilgili konuda genel olarak elçiliklere tebligat yapılması talep edilmiştir.¹⁰⁵

Arşivde yer alan bir başka örnekte ise 1896 yılında, Beyoğlu Ceza Mahkemesi'nde ilk derece olarak görülen davada, belirlenen duruşma gününü yabancılara bildirmek üzere düzenlenen davetiye, tebliği amacıyla mensup oldukları konsolosluklara gönderilmiştir. Ancak bu davetiyelerin ulaştığına dair ilmühaberler imzalanmadığı için ulaşıp ulaşmadığı anlaşılamamış ve konsolosluk tercümanının daveti konusu belirsiz kalarak davanın ertelenmesine yol açmıştır. İşlerin ertelenmesine meydan vermemek için Hariciye Nezareti vasıtasıyla bu zorluğun ortadan kaldırılmasının elçiliklere iletilmesi talep edilmiştir.¹⁰⁶ Bu doğrultuda Hariciye Nezareti'nin durumu iletmesi üzerine İtalya ve İngiltere elçiliklerinden cevap verilmiş olup İtalya elçiliği, öteden beri davetiye ve diğer adli evrakların usulüne uygun şekilde gönderilmesi halinde konsoloslukları tarafından imzalandığını; bir yanlışlık, usule ve kanuna aykırılık durumunda ise uygun açıklamalarla iade edildiğini belirterek daha çok Osmanlı makamlarını töhmet altında bırakan bir karşılık vermiştir. Ancak İngiltere elçiliğinin, bu gibi durumların tekrarlanmaması adına ilgili kişilerden bilgi talep edeceğini belirterek, uzlaşmacı bir tutum takındığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Kaldı ki bu tutum, İngiliz hükümetinin Osmanlı makamlarıyla ilişkilerinde temsilciliklerine ve tercümanlarına önerdiği üsluba ve gerektiğinde Osmanlı makamlarıyla tercümanların değil, elçilik aracılığıyla temas kurularak meselelerin halledilmesi yaklaşımına da uygundur.¹⁰⁸

Görüldüğü üzere kapitülasyonların varlığı, usul ekonomisini de ortadan kaldıracak bir nitelik arz etmiştir. Davaların daha tebligat aşamasında sekteye uğraması, davanın ilerleyen aşamalarda da hak ihlallerini doğuracak şekilde süreci etkileyebilecektir.

Ceza davaları söz konusu olduğunda, tercümanın duruşmaya gelmeyerek davanın sürüncemede bırakılması, kişilerin şahsi hürriyeti bakımından da ağır sonuçlar doğurabileceği için özellikle önem taşımaktadır. Kanunlar gereğince davet edilmiş olmasına rağmen duruşmaya gelmeyen şahitler için davanın ertelenmesine yol açabileceği gerekçesiyle bir ceza öngörülmüştür. Ancak aynı durumda tercümanlar için bir yaptırım mevcut olmayıp; maddi zararların yanı sıra, alıkonulan kişinin tahliyesinin geciktirilmesi gibi şahsi hürriyetlerin de ihlali sonucuyla karşılaşılması

¹⁰⁵ Kaçakçıların yargılanmasında Düyun-u Umumiye İdaresi adına Umur-u Maliye Nazırı Zühdü Bey tarafından, Reji Müdüriyet-i Umumiyesi'nden bu konuya ilişkin taleple birlikte Hariciye Nezareti'nden ilgili husus talep edilmiştir. BOA. HR. TH. 74/49, (R. 18 Temmuz 1303 / H. 9 Zilkade 1304) M. 30 Temmuz 1887. Hariciye Nezareti'nin tercümanların hangi elçiliğe tâbi olduklarını sorması üzerine gönderilen cevapta, Yunan elçiliğine mensup oldukları ve kaçakçılardan birinin de Yunan tebaasından Bakkal Yorgi olduğu iletilmiştir. BOA. HR. TH. 74/49, (R. 24 Eylül 1303/ H. 19 Muharrem 1304) M. 6 Ekim 1887.

¹⁰⁶ İlgili husus, Beyoğlu Bidayet Ceza Mahkemesi tarafından (R. 20 Mart 1312/ H. 17 Şevval 1313) M. 1 Nisan 1896 tarihinde Adliye Nezareti'ne iletilmiş olup; İlgili Nezaret tarafından durum (R. 9 Nisan 1312/ H. 8 Zilkade 1313) M. 21 Nisan 1896 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. BOA. HR. TH. 384/56.

¹⁰⁷ İtalya ve İngiltere elçiliklerine Hariciye Nezareti tarafından 11 Haziran 1896 tarihinde yapılan tebligata elçiliklerin cevabı için bkz. BOA. HR. TH. 384/56.

¹⁰⁸ PRO. FO. 424/159. Dışişleri Bakanlığı'ndan Hertslet'in "Levant'taki Ceza yargısı" na ilişkin 10 Nisan 1880 tarihli notu içinde.

mümkündür.¹⁰⁹

Tercümanın davete rağmen mahkemeye gelmemesi halinde ikinci seçenek ise bu durumun tutanak altına alınarak yargılamaya devam edilmesi ve karar verilmesidir. Fakat bu seçeneğin tercihi durumunda, siyasi saiklerin de devreye girmesi ve buna imkân tanıyan kapitülasyon hükmünün yoruma açık yapısı, kararın icrası aşamasında zorluklar yaşanmasına; meselenin yine Hariciye Nezareti ve yabancı temsilcilikler nezdinde diplomasi yoluyla çözümüne yol açmıştır.¹¹⁰

Uygulamada söz konusu hakkın kötüye kullanılması ve tercüman olmaksızın verilen kararın yok hükmünde olduğu iddiaları dolayısıyla, Fransızlara verilen kapitülasyon hükmü dayanak alınarak 1867 yılında hükümet tarafından bir muhtıra yayınlanmıştır. Bu muhtırada, öncelikle tercümanların yargılamada bir hâkim ya da vasi konumunda olmayıp; sadece davaya dahil bulunan yabancıların “hamisi” oldukları vurgulanmıştır. İddianın ispatı için delillerin sunulması gerektiğinde, karma davalarda yabancının “hamiliğini” bu kapsamda yapacakları belirtilmiştir.¹¹¹ Dolayısıyla bir mahkeme hükmü ve kararının, tercümanın hazır olmaması gerekçesiyle yok hükmünde sayılamayacağı; ayrıca söz konusu hak ve yetkinin tercümanlara, kapitülasyon hükmünün uygulanmasının engellendiğine dair iddialarında ve yargılamadan çekilmelerinde haklı dayanak oluşturamayacağı ifade edilmiştir.¹¹²

Bununla birlikte yine de Osmanlı mahkemelerince verilen kararların icrasında yaşanabilecek zorluklara karşı, bazı çözümlerin de geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Tercümanların tutanak ve kararları imzalaması usulü, bu çözümlerden birini oluşturmaktadır.

¹⁰⁹ Mehdi Fraşerli, s. 182.

¹¹⁰ Bu seçenek, 1902 yılında Yunanistan ile akdedilen Konsolosluk Nizamnamesi’nin 22. Maddesinde açıkça düzenlenmiştir. Dolayısıyla Yunan tebaası söz konusu olduğunda mahkemenin bu yetkisi açıkça vardır; ancak diğer devletlere ilişkin kapitülasyon antlaşmalarında açıklık olmaması ve tercüman olmadan davaların görülemeyeceği hükmü göz önüne alındığında, bir itiraz durumunda yine konunun çözümü diplomasiyi gerektirecektir. Fakat tercüman olmaksızın verilen karar, eğer yabancının lehineyse, doğal olarak çözümü gereken bir mesele söz konusu olmayacaktır. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 118-120.

¹¹¹ “Tercemenler deavinin hin-i rüyetinde hâkim ve vasi olmayıp dâvada methali olan tebaa-yı ecnebiyenin hamisi bulunurlar. Bu babta ispat-ı müddei için bir delil ireasi iktiza eder ise tebaa-yı Devlet-i Âliyyeden biri ile bir Fransız meyanesinde vukubulan dâvanın muhakemesinde tercemanın Fransa tebaasından olan tarafın hamisi sıfatında bulunması Fransa devleti ile 1673 senesinde akdedilmiş olan ahidname-i hümayunun 30 ncı maddesinde münderiç olduğundan bend-i mezkûr irae olunur.” Ökçün, A. Gündüz. “Kapitülasyonlar Hakkında Bab-ı Âli’nin Sefaretlere Gönderdiği 7 Temmuz 1867 Tarihli Muhtıra.” *AÜSBFD*, C. 22, S. 3, 1967, s. 150; 1675 yılında Fransa’ya verilen bahse konu kapitülasyon hükmü ise şu şekildedir: “Tekalif-i örfiyeden muaf bir Fransız tüccarı ile bir kimse arasında dava olursa kadiya vardıkta Fransız’ın tercümanı hazır bulunmaz ise davaya bakılmaya. Eğer tercümanları önemli bir işte iseler gelince davet oluna. Ama onlar dahi bu hali vesile edip tercümanımız hazır değildir deyü hile yoluna sapmayıp tercümanlarını getire.” Kurdakul, s. 80.

¹¹² “Hakikat-ı hal bu merkezde olduğundan bir hüküm veya kararın terceman hazır olmadı deyu keenlem yekûn hükmünde addolunması caiz olmayacağı misillu mahkemede esna-yı müzakerette tercemanın hazır bulunma hak ve selahiyetini haiz olması ve muhakemeden çekilerek ihkak-ı hak madde-i mühimmesinin intizam-ı cereyanının kat’ ve tevkif edilmesi iddialarının dermeyanı dahi caiz olamaz. Bu misillu iddialar uhud-u kadimenin hiçbir ahkâmına müstenid olmadığından reddolunmalıdır.” Ökçün, s. 150.

D. Tercümanın Tutanak ve Kararı İmzalamasının Hukuki Değeri

Tercümanların tutanak ve kararı imzalaması usulü kapitülasyonlarda yer almasa da durumun suistimal edilerek kararın icrası aşamasında bir sıkıntı yaşanmaması adına, çok önceden beri gerek hukuk ve ticaret davalarında gerek ceza davalarında bir teamül olarak uygulanmıştır. Fakat burada tartışma, söz konusu tercüman imzasına atfedilen hukuki değer hususundadır. Bu konuda Osmanlı hükümeti, tercümanın imzasının, muhakeme ve müzakere anında hazır bulunduklarının ispatı niteliği taşıdığını ve karara sadece şeklen geçerlik kazandıran bir unsur olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla aksi halde, yani tercüman hazır bulunmasına rağmen imzalanmaması halinde kararın yok hükmünde addedilemeyeceği savunulmuştur.¹¹³

Buna rağmen uygulamada tercümanlar, kendi tebaaları aleyhine karar verileceğini anladıkları zaman huzurdan çekilme veya verilen kararı imzadan imtina gibi yollara başvurabilmiştir. Bu hallerde mesele, yine Osmanlı hükümeti ile yabancı temsilcilikleri arasında diplomasi kanalıyla çözülmeye çalışılmıştır.¹¹⁴

Sayılan tüm bu hususlarda, kapitülasyonlarda kapsamının açıkça ifade edilmemesi dolayısıyla tercümanların görevinin sınırlarını tayin, önem taşıyan asıl noktayı oluşturmaktadır. Ayrıca bu konuda aşırıya varan değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Kapitülasyonlar uyarınca, elçilik ve konsolosluklara verilen Osmanlı ülkesindeki mensup oldukları devlet tebaalarını himaye görevinin bir boyutunu da bu kişilerin Osmanlı mahkemelerindeki yargılanmalarında tercüman bulundurabilme hakkı oluşturur. Doğal olarak bu hak, elçilik ve konsolosluk tercümanlarına da adaletsiz uygulamalar karşısında aynı “himaye” fonksiyonunu yüklemiştir. Ancak yukarıda ilgili bölümde de değinildiği üzere, bu durum tercümanların hiçbir zaman bir müdafî veya hâkim gibi hareket etmesine varacak genişlikte değerlendirilmemelidir. Tercümanların sadece kanunlara ve muhakeme usulüne riayet edilmesini temin için basiretli bir kontrolör olması gerekmektedir.¹¹⁵

E. Ceza Davalarında Tercümanlar

Osmanlı hükümetine veya tebaasına ya da başka bir tabiiyeti haiz yabancıya karşı suç işleyen yabancıların, Osmanlı mahkemelerinde ilk derece ve istinafen görülen ceza davalarında gerçekleştirilen inceleme ve yargılama sırasında tercümanın hazır bulunacağı, neredeyse tüm kapitülasyonlarda açıkça yer almaktadır.¹¹⁶ Tercümanın müzakere anındaki varlığına ise yukarıda ifade edildiği üzere, verilen bir tezkire ile sonradan geçici olarak izin verilmiş; ancak devletin sonuna kadar bu usul varlığını korumuştur.

Osmanlı tebaasının yabancıya karşı işlemiş olduğu bir suç söz konusu ise bu durumda yabancı şikâyetçinin sorgusu veya dinlenmesi sırasında tercüman bulunması gereği, kapitülasyonlarda yer

¹¹³ Konan, *Yabancıların Hukuki Statüsü*, s. 209.

¹¹⁴ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 120-121.

¹¹⁵ Belçika elçilik tercümanı (Mösyö Margotiç), “Tercümanların Vazifesi” adlı eserinde bu hususları ifade etmiştir. Mösyö Otray’ın ise elçiliklerin bazı durumlarda tercümanlara hükme sebep olan kararı imzadan kaçınmak ve hatta mahkemeyi terk etmek konusunda bir yetki tanırsa, bunun aşırı bir yetki olması dolayısıyla son derece ihtiyatlı bir şekilde ve açık adaletsizlik halinde kullanılması gerektiğini belirttiği aktarılmıştır. Mehdi Fraşerli, s. 151-152.

¹¹⁶ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 464-466.

almamaktadır. Ancak hâkimlerin takdirinde olmak üzere uygulamada tercümanların huzuruna izin verilmiştir. Bununla birlikte, bu durum ihtiyari olup, davet edilmesine rağmen tercümanın duruşmaya gelmemesi halinde, mahkeme yargılamaya devam edebilecektir.¹¹⁷

1867 yılında hükümetçe verilen muhtırada da ilgili hususa değinilmiş olup; zaten aleni olarak gerçekleştirilen yargılamalarda, eğer konsolos veya tercümanı katılmak isterse özel bir hürmet gösterilerek davet edilebileceği; ancak bu konuda mahkemenin herhangi bir hukuki mükellefiyetinin olmadığı açıkça ifade edilmiştir.¹¹⁸ Ardından 1880’li yıllarda hükümetçe savcılıklara gönderilen yazılarda da teamül ve kamu yararı gereği uygulanan bu usulün devam ettirilmesi istenmiştir.¹¹⁹

Soruşturma evresinde (heyet-i ithamiye) ve temyiz aşamasında tercüman bulundurulması hususu kapitülasyon metinlerinde düzenlenmemiş olmasına karşın, uygulamada bu aşamalarda da tercümanların varlığına müsaade edilmiştir.¹²⁰

Yabancılar hakkında genel olarak Osmanlı mahkemeleri tarafından verilen karara şeklen geçerlik tanımak adına, teamül olarak uygulanan tercümanların kararı imzalamaları usulünün suistimali halinde, bu durumun ceza davaları bakımından kişi hürriyetine olan sakıncaları dikkate alındığında özellikle rahatsızlık oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1879 yılında Ceza Muhakeme Kanunu’nun kabulünün ardından ceza mahkemelerinin başkanları bunu fırsat bilerek, kararları tercümanın imzalaması usulüne karşı çıkmış; ancak bu durum elçiliklerin itirazına uğramıştır. Bunun üzerine Bab-ı Âli, 1881 yılında bir genelge yayınlarak, hukuk ve ticaret davalarında geçerli olan kurala uygun olarak ceza mahkemelerinde ve sorgu dairelerinde de tercümanların kararı imzalamaları usulüne, huzurlarını ispatta daha muteber bir yol olmaması gerekçesiyle resmen izin vermiştir. Ancak bu imzanın fonksiyonunun sadece tercümanın huzurunu ispat ve karara yabancılar nezdinde şeklen geçerlilik vermekten ibaret olduğu vurgulanmıştır.¹²¹

Kaldı ki ceza davalarında tercümanın kararı imzalayıp imzalamaması meselesi, şüpheli veya sanık yabancı olup da yakalanamadığında önem taşımaktadır. Çünkü bu durumda cezanın infazının konsolosluktan istenmesi gerekmele birlikte, konsolosluğun da ilgili duruma itirazı üzerine

¹¹⁷ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 470-472.

¹¹⁸ Ökçün, s. 150-151.

¹¹⁹ (H. 18 Cemaziyelevvel 1297/ R. 15 Nisan 1296) M. 25 Nisan 1880, (H. 4 Recep 1299/ R. 10 Mayıs 1298) M. 22 Mayıs 1882 ve (16 Rebiülahir 1297 / R. 15 Mart 1296) M. 28 Mart 1880 tarihli Adliye Nezareti’nden bilcümle Vilayet İstinaf Mahkemeleri müdde-i umumiliklerine yazılan tahrirat-ı umumiye suretleri, Ceride-i Mehakim, S. 42, s. 330; S. 155, s. 1233-1234; S. 39, s. 306-307.

¹²⁰ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 471-473.

¹²¹ “Dava-i muhtelitenin hin istintak ve muhakemesinde huzuru lazım gelen tercümanlar celb olunmaksızın mahkemelerce bazen hükümler verilmekte ve tercümanlar huzurunda vuku bulan kararları havi zabıtnamelerin onlar tarafından dahi imza olunmasına mehakim-i mezkure rüesası muhalefet etmekte olduklarından bahisle sefaretlerce şikâyet vuku bulmaktadır. Ecnebilerin muhakemesinde tercümanların huzuru ahden lazım gelip onların adem-i huzuru takdirinde muhakemenin icrası mücaz olmayacağına ve onların esna-yı muhakemede hazır bulunduklarını ledel iktiza isbat etmek için imzalarından daha muteber bir şey bulunmayacağına mebni istintak-u zabt ve karar varakalarına hukuk ve ticaret mahkemelerinde cari olan kaideye tevfikan tercümanlar tarafından vaz-u imza olunmasının usul ittihazı kararlaştırıldığından...” Adliye Nezareti’nin (H. 9 Cemaziyülevvel 1298/ R. 28 Mart 1297) M. 9 Nisan 1881 tarihinde tüm mahkemelere gönderilmek üzere yayınlamış olduğu genelge (tahrirat-ı umumiye) için bkz. Ceride-i Mehakim, S. 94, s. 745.

uygulamada sorun, diplomasi alanına intikal edilerek çözülmüştür. Ancak yabancı şüpheli veya sanık yakalanmışsa karar, tercüman tarafından imzalanmasa dahi infaz edilebilmiştir.¹²²

Tarafların yanı sıra, yabancı şahitlerin dinlenilmesi esnasında da tercüman bulundurulması gereği elçiliklerce iddia edilmiştir. Ancak kapitülasyonlarda buna dair bir düzenleme olmadığı gerekçesiyle Osmanlı hükümetinin kesin olarak karşı çıktığı anlaşılmaktadır. 1897 yılında, mahkemece şahitliklerine gerek duyulan Alman tebaasına mensup kişilerin davetiyeleri Alman konsolosluğuna gönderilmiş; ancak konsolosluk, şahitlerin tercüman huzurunda dinlenileceklerine dair açıklama olmadığı gerekçeyle davetiye tebellüğ etmemiştir. Bunun üzerine Adliye Nezareti kanalıyla gelen şikâyet, Hariciye Nezareti tarafından Alman elçiliğine bir sözlü nota gönderilerek iletilmiştir. Bu notada, kapitülasyon hükümleri gereğince sadece davada tarafların yabancı olması halinde tercümanın huzuruna izin verildiği; dolayısıyla davetiye tebliğden kaçınmanın uygun olmadığı bildirilmiştir. Buna cevap olarak Alman elçiliğince, 1895 yılında gönderilmiş olan bir notada Alman tebaasından olan şahitlerin dinlenilmesi sırasında tercüman bulundurulması gereğinin sebepleriyle Osmanlı hükümetine daha önce bildirildiği belirtilmiştir. Ancak bu olayla söz konusu gerekçelerin ciddiye alınmadığı anlaşılmış olup; davetiyelerin şahitlere tebliği için konsoloslara ihtarda bulunulmayacağı elçilik tarafından sert bir üslupla ifade edilmiştir.¹²³

Diğer taraftan elçiliklerce, yabancı şahitlerin dinlenilmesinde dahi tercüman hazır bulunmaz ve ifadesini kendi imzasıyla onaylamazsa, bu ifadelerin resmîyet kazanmayacağı da iddia edilmiştir. Dolayısıyla tercümanın hazır olmadığı ve ifadesini imzalamadığı bir yabancı şahit hakkında, eğer yabancı şahitlikten dava açılacak olursa, buna karşı çıkılacağı; davete icabet etmemesi sebebiyle hakkında para cezasına hükmedilmesi halinde ise bu hükmün icra kabiliyetinin olmayacağı savunulmuştur. Ancak müzakereler neticesinde, uygulamada tercüman olmadan yabancı şahitlerin dinlenilmesine elçiliklerce izin verildiği durumlar da mevcuttur.¹²⁴

Ceza davalarında özellik gösteren hususlardan biri de Osmanlı Devleti'nde memur olarak istihdam edilen yabancılara, memuriyetlerinden kaynaklanan bir suç dolayısıyla Şurâ-yı Devlet'te gerçekleştirilecek yargılamalarında tercümanın bulundurulmasına gerek olup olmayacağı meselesidir. Şurâ-yı Devlet Bidayet Mahkemesi, bu davalarda yabancılar hakkında verilen ilamların infazında zorluk yaşanabileceği endişesiyle, tercümanların bulundurulması gerektiğini düşünmekle birlikte, idare meclislerinde ve Şurâ-yı Devlet'te buna ilişkin bir teamül olmadığı için tercümanları davet usulünün doğal olarak belirlenmediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla eğer elçiliklerden doğrudan tercüman talep edilmesinde bir tereddüt söz konusu olursa, işlemlerin gecikmesi muhtemel görülerek, bu konuda Hariciye Nezareti'nin de bilgisi dâhilinde Şurâ-yı Devlet Mahkemesi'ne istenecek

¹²² İlgili duruma dair uygulamadan örnekler için bkz. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 468-470.

¹²³ BOA. HR. İD. 2036/19. Hariciye Nezareti'nin 19 Mayıs 1897 tarihinde Almanya elçiliğine gönderdiği sözlü nota üzerine, Alman elçiliğinin 22 Haziran 1897 tarihinde alınan cevabı.

¹²⁴ 1309 (M. 1901) yılında gerçekleşen bir suç dolayısıyla Fransız konsolosluğu aracılığıyla davet edilen şahitlerin buna icabet ederek dinlenilmeleri sırasında, mensup olduğu devlet tercümanının da bulunması talep edilmiştir. Ancak mahkeme kapitülasyonlarda yer almaması dolayısıyla buna izin vermemiştir. Bunun üzerine tercüman şahitlerle birlikte mahkemeyi terk etmiştir. Ardından mahkeme ve ilgili konsolosluk arasındaki görüşmeler neticesinde konsolosluk şahitleri mahkemeye göndermeye rıza göstermiş ve şahitler tercüman olmaksızın dinlenmiştir. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 474-475.

tercümanların belirli bir süre içinde hazır olmaları gereği ve bunun sebeplerinin belirlenmesi talep edilmiştir.¹²⁵

Bu talep Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından Hariciye Nezareti'ne iletilerek, hakkında bir teamül olmayan yabancıların memuriyetine ilişkin suçlardan yargılanmalarında tercümanın huzuruna ahden ve kanunen bir zorunluluk olup olmadığı konusunda görüşü istenmiştir.¹²⁶ Konuyu değerlendiren Bab-ı Âli Hukuk Müşavirleri, bir yabancının Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesiyle yabancılık vasfının düşüp düşmeyeceği konusunda, ilgili kişinin tâbi olduğu devlet kanununa bakılması gerektiği; ancak kişinin Osmanlı ile yapmış olduğu sözleşmede yabancı vasfını koruyacağı açıkça belirtilmişse kanuna bakmaya gerek olmaksızın yabancı sayılacağı değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²⁷

Burada asıl meselenin devlet hizmetine sözleşmesiz giren veya sözleşmesinde tabiiyetini koruyacağına ilişkin herhangi bir kayıt olmayan yabancıların tabiiyetlerinin belirlenmesi olduğu tespit edilmiştir. Nitekim bazı devlet kanunlarının izinsiz yabancı devlet hizmetine girmeyi tabiiyetin düşme sebebi olarak addettiği belirtilmiştir. Ancak diğer taraftan, Osmanlı kanunlarında da devlet hizmetine giren yabancıların Osmanlı tabiiyetini kazanacaklarına veya memuriyetlerinden dolayı haklarında Osmanlı tebaası gibi işlem yapılacağına dair bir kanunun mevcut olmadığına işaret edilmiştir. Dolayısıyla bu durumda yabancılar hakkında Osmanlı tebaası addedilerek işlem yapılsa ve hüküm verilse dahi bunun icra edilmesine konsolosluklarca itiraz edileceği açık olup; yabancı sıfatıyla yargılamalarına karar verilmiş ve Şurâ-yı Devlet başkanlığına da bu yolda cevap yazılması istenmiştir.¹²⁸ Ancak daha sonrasında bu konuya ilişkin elçiliklere tercüman göndermeleri gereğini ve sebeplerini bildiren bir yazı iletilmediği gibi, mahkemeye de buna dair bir emir ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Şurâ-yı Devlet Bidayet Mahkemesi tarafından yazılan yazıda, bu sebeple işlemleri icra edilemeyen davaların sürüncemede kaldığı ve ilgililerin de müracaat ederek mağduriyetlerini ifade ettikleri aktarılmıştır.¹²⁹

¹²⁵ Mahkeme bu durumu örneklendirerek, kendisinin Fransa tebaasından olduğunu belirten Galata Postanesi Müdürü Vitalis Efendi'nin zimmet suçundan derdest olan yargılamasında, hakkında verilecek ilamın icrasında bu sebeple zorluk yaşanacağı öngörülmüştür. BOA. ŞD. 2542/15, (R. 8 Şubat 1304/ H. 16 Cemaziyelahir 1306) M. 20 Şubat 1889 tarihli Şûra-yı Devlet Bidayet Mahkemesi'nin yazısı.

¹²⁶ BOA. ŞD. 2542/15, (R. 20 Şubat 1304 / H. 2 Recep 1306) M. 4 Mart 1889 tarihli yazı.

¹²⁷ Şûra-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Reisi bu değerlendirmeyi eleştirerek, hiç kimsenin başka bir devletle sözleşme imzalayarak kendi kanunlarını hükümsüz kılamayacağını belirtmiştir. Devletlerin özel bir izin veya ruhsat vermelerinin siyasi veya askeri önemli hizmetlere tayin edilenlere mahsus olup, adi hizmete giren yabancıların ilişkileri, tasarrufları, miras/intikalleri, şahsi cezaları konusunda yabancı sıfatında tanındıkları; dolayısıyla memuriyetlerinden dolayı yargılanmaları gibi istisna bir durum için herhangi bir kural veya teamülün olmadığı ifade edilmiştir. Buna göre diğer durumdaki uygulamaya bağlı kalınarak bu kişilerin yabancı olarak yargılanmaları; elçiliklere gerekli tebligat yapılarak idare meclislerine ve Şûra -yı Devlet'e tercüman gönderilmesi konusunda onay alınması gerektiği savunulmuştur. Bu davalarda benimsenecek yargılama usulü konusunda elçiliklerle yapılması gereken görüşmelerin ise, işleri sürüncemede bırakmamak adına daha sonraya bırakılması tavsiye edilmiştir. BOA. ŞD. 2542/15, Şûra -yı Devlet Bidayet Mahkemesi Reisi tarafından Tanzimat Dairesi'ne gönderilen tarihsiz yazı.

¹²⁸ BOA. ŞD. 2542/15, Bab-ı Âli (Hariciye Dairesi, İstişare Odası) tarafından (R. 28 Mart 1305/ H. 8 Şaban 1306) M. 9 Nisan 1889 tarihinde yazılan yazı.

¹²⁹ Ayrıca burada İtalya tebaasından Galata Postanesi eski ulaşım memuru Lans Efendi aleyhine Posta ve Telgraf Nezareti'nce açılan sirkat davasında, yabancının ifadesinin zapta geçirilmesi sırasında, bu sebeple zorluk yaşandığından

Aynı şekilde, özel düzenlemelerle kabahat türünden bazı ceza davalarının görülmesi meclis-i idareye bırakılmış olup; burada yabancılara ilişkin bir dava söz konusu olduğunda tercümanın huzuruna dair kapitülasyonlarda hüküm olmadığı gibi bir teamülün de bulunmaması tereddüt doğurmuştur. Hatta bazen yabancının bu davalarda tercüman bulundurmamak istemesi karşısında, davanın ticaret mahkemesine gönderilmesinin dahi tercümanın davaya müdahalesinden daha tercihe şayan görüldüğü durumlar söz konusudur.¹³⁰

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çıkarmış olduğu kanunlar ve diğer düzenlemelerle kapitülasyonların uygulanma alanını daraltmaya çalıştığı görülmektedir. Bu kapsamda yabancının, Osmanlı tebaası gibi haklardan aynı şekilde istifade etmeleri engellenemese de en azından vergisel ve yargısal yükümlülüklerde Osmanlı tebaasıyla eşit addedilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla istisna olarak söz konusu düzenlemeler kapsamında bir ceza yargılamasına konu olan yabancının, Osmanlı tebaası gibi değerlendirilmesi dolayısıyla her hâlükârda davalarının Osmanlı mahkemelerinde ve tercüman huzuruna gerek olmaksızın gerçekleştirilebileceği Osmanlı makamlarınca ileri sürülmüştür.

Bahse konu düzenlemelerden ilki, 1888 yılında çıkarılan Amâlet-i Fârika Nizamnamesi'dir.¹³¹ İlgili düzenlemede, tanınan menfaat ve teminatlarla sahip olmakla bu konuda meydana gelecek davaların, taraflar yabancı dahi olsa nizamiye mahkemelerinde görüleceği açıkça ifade edilerek, yabancılar Osmanlı tebaası ile eşit addedilmiştir.¹³² Bu durum iki yabancının söz konusu olduğu bir davada, öncelikle konsolosluk mahkemelerinin yetkisini devre dışı bıraktığı için elçiliklerce itiraza uğramış; bundan bir netice alınmaması üzerine, en azından Fransızca bilen yabancı üyelerin bulunduğu ticaret mahkemelerinde söz konusu davaların görülmesi teklif edilmiştir. Fakat bu teklifler de Osmanlı Devleti'nin kesin tutumuyla reddedilmiştir. İlgili davaların nizamiye mahkemelerinde görülmesi sırasında tercüman bulunması konusunda ise Fransa elçiliği bunun gerekliliğini savunmuş; fakat Adliye Nezareti, burada davacı tarafın zaten nizamnamenin koruması altında olması sebebiyle sadece davalı tarafın yargılamasının tercüman huzurunda yapılması görüşünü ileri sürmüştür. Aksi durumlarla karşılaşılsa da genel olarak uygulamanın nizamname doğrultusunda olduğu

bahsedilmektedir. BOA. ŞD. 2542/15, Şûra-yı Devlet Bidayet Mahkemesi tarafından (R. 10 Nisan 1305/ H. 22 Şaban 1306) M. 22 Nisan 1889 tarihinde yazılan yazı.

¹³⁰ Bu konuda Mehdi Fraşerli, bu tür düzenlemelerin müskirat satışı ve tuz inhisarına ilişkin olup yabancılar tarafından onaylanmış olmaları sebebiyle, ilgili davaların idare meclislerinde görüleceğini; yargılama esnasında ise tercümanın huzuruna gerek olmadığını savunmuştur. Ancak gerçekleşen birkaç olayda yabancının tercüman talep etmesi üzerine, ilgili davaların ticaret mahkemesinde görülmesinin tercih edilerek, buna dair Ceza'ir-i Bahri Sefid Vilayeti'nin isteğiyle bir emir verildiği ifade edilmiştir. Mehdi Fraşerli, s. 180-181.

¹³¹ "Fabrika Mamulâtıyla Eşya-yı Ticariyeye Mahsus Alâmet-i Fârikalara Dair Nizamname" Düstur, I. Tertip, C. VI, (H. 29 Şaban 1305/ R. 29 Nisan 1304) M. 11 Mayıs 1888, s. 76 vd.

¹³² "Teba-yı ecnebiyeden olup memalik-i devlet-i aliyede sanayi ve ticaret ashâbı bulunanlar dahi kendi imalatına veyahut eşya-yı ticariyelerine mahsus bir alâmet-i farika ittihâzı hakkında işbu nizam ahkâmına riayet eyledikleri halde bunun havi olduğu menâfi ve teminata nail olarak bu babda vuku bulacak davaları tarafeyn ecnebi olsa bile on birinci maddede gösterildiği üzere işbu nizamnameye tevfiқан mehakim-i devlet-i aliyede rüyet olunacaktır." (6. Mad.); "Alâmet-i farikadan dolayı tevelliüd eden deavi-yi adiyeye bidayet mahkemelerinde müstacelen rüyet olunur. Alâmet-i farikaya müteallik mevadd-ı cezaiye dahi mehakim-i mezkûrede görülür. Müddealeyh tarafından hin-i muhahekemede alâmet-i farikanın tasarrufu hakkında dava vuku bulur ise davaya dahi muhakaemeyi rüyet eden mahkeme-i cezaiye tarafından karar verilir." (11. Mad.)

anlaşılmaktadır.¹³³

Bir diğer düzenlemeyi 1909 yılında çıkarılan Matbaalar Kanunu¹³⁴ oluşturmaktadır. Bu kanuna göre suç teşkil eden bir hareketin faili, imtiyaz sahibi bir yabancı dahi olsa ilgili kanunun geçici maddesi¹³⁵ gereğince, mensup olduğu konsolosluğun aracılığı olmaksızın aynı Osmanlı tebaası gibi bu kanun hükümlerine tâbi tutulacaktır. Bu hükümle de amaçlanan, iki yabancı arasındaki ceza davalarında konsolosluk mahkemelerinin devre dışı bırakılması olup, elçiliklerce yine itiraza uğramıştır.¹³⁶ Bununla birlikte ilgili davaların Osmanlı mahkemelerinde görülmesi sırasında, yabancıların tamamıyla Osmanlı tebaası gibi değerlendirilmeleri dolayısıyla tercüman bulundurulamayacağı ifade edilmiştir.¹³⁷ Çünkü kapitülasyonlarda yer alan imtiyazların, ancak açıkça düzenlenmeleri halinde geçerli olabileceği; açıklık olmayan hallerde geniş bir şekilde yorumunun mümkün olmadığı savunulmuştur.¹³⁸

Bu istisnai hallerden birini de 1867 yılında çıkarılan, yabancıların taşınmaz edinimine dair nizamname ve buna ek protokol oluşturmaktadır. Ancak burada yer alan hükümler, sadece ceza yargılamaları değil, hukuk yargılamalarına ilişkin de istisnalar içermektedir.

Görüldüğü üzere ceza davaları söz konusu olduğunda, kişi hürriyetlerinin zedelenme ihtimalinin yüksekliği, taraflarca konunun daha bir dikkat ve önemle ele alınmasına yol açmıştır. Yabancı devlet temsilcileri, mensup oldukları devlet tebaasının dâhil oldukları yargılamalarda, her ihtimal ve durumda tercümanların varlığını iddia ve talep etmiştir. Buna karşılık Osmanlı yetkilileri, mümkün olduğunda kapitülasyon hükümlerinin gerçek anlamı çerçevesinde kalmaya çalışmış; Avrupa hukuku örnek alınarak yapılan düzenlemelerle söz konusu ayrıcalıktan kurtulmaya çalışmıştır.

F. “Tebaa-i Ecnebiyenin Emlâk İstimlâkine Dair Nizamname” ve Ek Protokol Uyarınca Yargılamada Tercüman Bulundurulmasına Gerek Olmayan Haller

1867 yılında çıkarılan Tebaa-i Ecnebiyenin Emlâk İstimlâkine Dair Nizamname (Safer Kanunu)¹³⁹ uyarınca Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal sahibi olan yabancıların, taşınmazla ilgili bir dava söz konusu olduğunda gerek davalı gerek davacı konumunda olsunlar, doğrudan doğruya

¹³³ Akay, Tolga. “Osmanlı Devleti’nde Marka Hukukunun Gelişimi.” *TBB Dergisi*, S. 126, 2016, s. 380-384. Ancak tercümanların huzuru noktasında Halil Cemaleddin / Hrand Asador, yabancıların Osmanlı tebaasına eşit tutulma gayesi çerçevesinde ilgililerden biri yabancı dahi olsa tercümanın bulunmayacağını ifade ederek, biraz daha katı bir görüş benimsemiştir. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 427-429, 483-484.

¹³⁴ Matbaalar Kanunu, (H. 11 Recep 1327/ R. 16 Temmuz 1325) M. 29 Temmuz 1909, Düstur, II. Tertip, C. I, s. 404 vd.

¹³⁵ “Matba küşad edecek kimse bazı imtiyazat-ı ahdiyeyi haiz olan teba-yı ecnebiyeden ise vezaif ve teklifat ve mücazatça işbu kanunun ahkâmına devlet-i Osmaniye tebaası gibi tamamıyla ve mensup bulunduğu konsoloshane vesateti olmaksızın tâbi olacağını mütezammın hükümete sened verecek ve işbu senedi devlet-i metbuası sefarethane veya konsoloshanesinden tasdik ettirecektir.”

¹³⁶ Mahdi Fraşerli, s. 184.

¹³⁷ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 484.

¹³⁸ Mahdi Fraşerli, s. 182-183.

¹³⁹ (H. 7 Safer 1284/ R. 29 Mayıs 1283) M. 10 Haziran 1867, Düstur, 1.Tertip, C.1, s. 230-236.

Osmanlı mahkemelerine müracaat etmeleri gerekmektedir.¹⁴⁰

Yabancıların bu kanundan yararlanabilmeleri ise mensup oldukları devlet tarafından bu kanuna bağlı ek protokolün imzalanması şartına bağlanmıştır.¹⁴¹ Ancak protokol metni incelendiğinde taşınmaz mal edinilmesine hiç değinilmeyerek, yabancıların taraf olduğu hukuk, ticaret hatta ceza davalarının görülmesine ilişkin hükümlerle konut dokunulmazlığını ilgilendiren hükümlerin ayrıntılı şekilde düzenlendiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu durum, yukarıda bahsedilen düzenlemelerde olduğu gibi, yabancılara tanınan imtiyazların Osmanlı Devleti tarafından en azından bu vesileyle kısıtlanma çabasını ortaya koymaktadır.¹⁴²

Protokol hükümleri uyarınca, konsolos ikametgâhına 9 saatten uzak mesafede bulunan bidayet mahkemelerinde (karye ihtiyar meclisleri, kaza deavi meclisleri) yabancılara ilişkin 500 kuruşa kadar para cezası öngörülen cünha ve kabahat davaları ile 1000 kuruşa kadar hukuk davalarının, istinafi kabil olmak üzere, konsolos veya tercüman hazır olmaksızın görülmesine izin verilmiştir. Ancak söz konusu miktara kadarki davaların, ikinci derecede sancak (liva) mahkemelerinde istinafen görülmesi sırasında konsolos ve tercümanın bulunması zorunludur.¹⁴³

Konsolos ikametgâhına 9 saatten daha az mesafede bulunan bidayet mahkemelerinde, yabancıya ilişkin daha yüksek derecede ve miktarda olmayan davalar, konsolos veya tercümanları hazır olmaksızın sancak (liva) mahkemesinde istinafi kabil olmak üzere görülebilecektir. İlgili davaların istinafi halinde ise konsolos veya tercümanın hazır olması şartıyla görülmesine, söz konusu yabancının duruşmadan önce yazılı olarak onay vermesi şartıyla izin verilmiştir.¹⁴⁴

Ancak konsolos ikametgâhına 9 saatten uzak mesafedeki kazalarda oturan yabancılara ilişkin 500 kuruştan daha fazla para cezasını ve genel olarak hapis cezasını gerektiren davaların ve 1000 kuruşun üzerindeki hukuk davalarının görülmesine dair protokolde hüküm bulunmamakta olup; bu durumların bir tezkire-i samiye ile açıklandığı görülmektedir.¹⁴⁵

Bu tezkire uyarınca, ilgili ceza davalarının konsolosluk bulunan yer mahkemesine nakli, Kanun hükümlerine aykırı görülmüştür. Protokolde meskenin aranmasına bile bazı durumlarda izin

¹⁴⁰ İstimlâk-i Emlâk Nizamnamesi (Mad.2)

¹⁴¹ İstimlâk-i Emlâk Nizamnamesi (Mad.5); İlgili protokolün tam metni için bkz. Altuğ, Yılmaz. *Yabancıların Arazi İktibas Meselesi*. 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No.1424, İstanbul, 1969, s. 78-81; İstimlâk-i Emlâk Nizamnamesi, ek protokol ve bunların uygulanmasında ortaya çıkan hukuki uyumsuzluklar hakkında ayrıca bkz. Akyılmaz, S. Gül. “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yabancıların Taşınmaz Edinimiyle İlgili Düzenlemelerin Gerekçeleri, Kapsamları ve Uygulamaların İncelenmesi: Hukuk Tarihi Yönünden Değerlendirme.” *Türkiye’de Tarihî Gelişim Süreci İçinde Yabancıların Taşınmaz Edinimlerinin Analizi*, TÜBİTAK, *Türkiye’de Taşınmaz Edinimi ve Etkilerinin Değerlendirilmesi Projesi*, s. 51-57.

¹⁴² Konan, Belkis. “İstimlâk Kanunu Öncesi ve Sonrasında Yabancıların Osmanlı Devleti’nde Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinme Hakkı.” *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, Kasım 2012, Bildiriler C.1, 2013, s. 146.

¹⁴³ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 478-480; Mehdi Fraşerli, s. 180, 217-219.

¹⁴⁴ Mehdi Fraşerli, s. 217-219; Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 480.

¹⁴⁵ Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 480-482. Protokolde açıklık olmayan söz konusu hususlar hakkında düzenlenen (H. 4 Muharrem 1308 / R. 18 Ağustos 1306) M. 20 Ağustos 1890 tarihli tezkire-i samiyenin tam metni için bkz. Halil Cemaleddin / Hrand Asador, s. 482-483.

verildiği düşünüldüğünde, bu gibi yerlerde konsolos veya tercümanın huzuruna bakılmaksızın davanın görülmesinin evleviyetle uygun olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu durumda da konsolos veya tercümanı hazır olmaksızın istinafi kabil olmak üzere bidayeten dava görülecek; istinaf incelemesinde ise konsolos ve tercümanın bulunması gerekecektir. Ancak istinaf merci olan sancak ve vilayet merkezinde de konsolos bulunmazsa, en yakın yerdeki konsolos davet edilecektir. Eğer konsolos, davete icabet ederek gelir veya tercüman gönderirse, onun huzurunda dava görülecek; kendi icabet etmez ve tercüman da göndermezse, dava gıyabında istinafen görülebilecektir. Fakat bir cinayet davası söz konusuysa, mahallinde ilk incelemesi yapıldıktan sonra doğrudan doğruya istinaf mahkemesinde görülerek karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Eğer bir ticaret davası söz konusuysa, haklarında istisnasız şekilde geçerli olan Ticaret Muhakeme Kanunu ve teamüle uygun olarak davaların görüldüğü; dolayısıyla bu davalarda eskisi gibi işlem yapılmaya devam edilmesi gerektiği ilgili tezkirede belirtilmiştir. Emlaka tasarruftan doğan davalarda ise yabancıların tabiiyetinin dikkate alınmayarak haklarında Osmanlı tebaası gibi işlem yapılması yabancıların taşınmaz edinimine dair Kanun gereğince olup, ilgili davalarda bu konunun mevzu bahis olmayacağı ifade edilmiştir.

Konsolos ikametgâhına 9 saatten uzak mesafedeki kazalarda oturan yabancılara ilişkin 1000 kuruştan fazla hukuk davalarının, emlaka ilişkin davalar gibi konsolos veya tercümanın huzuruna gerek olmaksızın bidayeten görülmesi; 10.000 kuruştan fazla hukuk davalarının görülmesi hakkında, nizamiye mahkemelerinin teşkilatına dair kanunun 25. Maddesine kıyasen liva ve vilayetten hangisinde konsolos varsa orada istinaf olunması, ilgili tezkirede belirtilmiştir.¹⁴⁶

Bir taşınmaz hakkındaki kiracılık ilişkisinin dava konusu olması halinde ise üç ihtimal söz konusudur. Birincisi, kiraya verenin Osmanlı tebaası, kiracının yabancı olması halidir. Bu durumda yabancı, taşınmaz sahibi olarak yer almadığı için ve bu yabancıların taşınmaz edinimine dair kanun öncesinde de mevcut bir ilişki olduğundan dolayı tercüman, Osmanlı mahkemelerinde görülecek bu davada hazır bulunabilecektir. İkinci ihtimal, kiraya verenin yabancı, kiracının Osmanlı olması halidir ki, bu halde yabancı taşınmaz sahibi olarak yer almaktadır. Dolayısıyla ilgili Kanun uyarınca Osmanlı tebaası gibi değerlendirilecek olup, Osmanlı mahkemelerinde görülecek bu davada tercümanın bulundurulması gerekmez. Son ihtimal, iki tarafın da yabancı olması halidir. Bu ihtimal hakkında elçiliklerle Osmanlı yetkilileri arasında görüş ayrılığı söz konusudur. Nitekim elçilikler, bu hallerde konsolosluk mahkemelerinin yetkisinin teamül gereği olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Osmanlı makamlarınca, Osmanlı mahkemelerinde görülmesi gereken bu davalarda, sadece kiracı sıfatıyla yer alan yabancının tercüman bulundurabileceği; taşınmaz sahibi konumundaki tarafın ise bahse konu Kanun gereğince böyle bir hakkının olmayacağı, ileri sürülmüştür.¹⁴⁷

G. Divan-ı Harb'teki Yargılamalar Sırasında Tercüman

Osmanlı ülkesindeki yabancıların yargılamalarında tercümanın huzuruna ilişkin kapitülasyonlardaki hükümler, esasında genel mahkemelere ilişkin olup istisnai mahkemeler için

¹⁴⁶ BOA. MV. 56/26, (H. 24 Zilhicce 1307/ R. 28 Temmuz 1306) M. 9 Ağustos 1890 tarihli Meclis-i Vükela Kararı.

¹⁴⁷ Mehdi Fraşerli, s. 224-226; Bu konuya ilişkin Adliye Nezareti tarafından (H. 17 Zilkade 1297/ R. 9 Teşrinievvel 1296) M. 21 Ekim 1880 tarihinde bir genelge de yayınlanmıştır. Ceride-i Mehakim, S. 68, s. 539.

öngörülmemiştir. Ancak uygulamada tercümanlar, Divan-ı Harb gibi istisnai mahkemelerin yargılamasına dahi katılabilmişlerdir.¹⁴⁸ Hatta Divan-ı Harb'te yargılanan kişi Osmanlı tebaası olmasına karşın, yabancıların siyasi şartların sağladığı elverişli ortamdan istifade ederek bu davalarda da tercümanın bulunması konusunda ısrar etmeleri üzerine taleplerinin kabul edildiği görülmektedir.¹⁴⁹

Bu konuda bazı kaynaklarda, Rusya ile yapılan 93 Harbi'nde Bab-ı Âli'nin, konsolosluga bilgi verilmek ve yabancıların sanık sıfatında bulunması haliyle sınırlı olmak üzere Divan-ı Harb'lerin tercüman huzurunda yabancılar karşı da hüküm verme yetkisini kabul ettiği ileri sürülmüştür. Yabancıların şikâyetçi konumunda olduğu durumlarda ise tercüman huzuruna yer olmadığı belirtilmiştir. Fakat bu duruma elçiliklerin itirazı üzerine, uygulamada yabancıların ne şekilde alakadar olursa olsun tercümanın hazır olduğuna dair örneklerin bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁰

SONUÇ

Günümüzde adil yargılanma hakkı kapsamında muhakeme hukukuna ilişkin güvencelerden biri olan tercümandan yararlanma hakkı, İslam ve Osmanlı hukukunda, temelde farklı kaynaklardan hareket edilerek benzer kapsamda değerlendirilmiş ve benimsenmiştir. Bu anlayışın bir uzantısı şeklinde, yabancıların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmaları esnasında, mensup oldukları elçilik veya konsolosluk tercümanlarının hazır bulunmasına dair hükümler de kapitülasyonlarda erken devirlerden itibaren karşımıza çıkmaktadır.

Yabancı devletler, Osmanlı Devleti'ndeki elçilik ve konsolosluklarında görev yapan tercümanları hiçbir zaman sadece bir çevirmen olarak görmemiş; kapitülasyonların sağladığı koşullar altında, özellikle Osmanlı yargı örgütü içinde kendi uyruklarının korunması bakımından onlara büyük değer atfetmiştir. Bu sebeple tercümanların Osmanlı hukukunu, teamüllerini ve adli teşkilatın işleyişini çok iyi bilmeleri beklenmiştir.

Osmanlı Devleti, Avrupa'daki örneklerine uygun olarak gerçekleştirdiği yargı reformlarıyla kanunlarını ve adli teşkilatını modernize ettikçe, kendisi için ağır bir yük teşkil eden kapitülasyonlardan kurtulma isteğini her vesilede ortaya koymuştur. Ancak Devlet'in bu çabaları hiçbir zaman yeterli görülmemekle, yabancıların yargılanmalarına dair kapitülasyon hükümleri ve özellikle bu konuda yorum yoluyla son derece geniş nitelikte değerlendirilen tercümanların konumu, Osmanlı adalet örgütünde var olan sıkıntıların başlıca güvencesi ve siyasi çıkarların temininde etkin

¹⁴⁸ Konan, *Yabancıların Hukuki Statüsü*, s. 207-208.

¹⁴⁹ Bu durumu üstün olana göre hüküm verilmesine (el-hüküm-i li-men-i galeb) bir örnek olarak gören Mehdi Fraşerli, bu konuya ilişkin Ermeni olayları sırasında yaşanan bir durumu örnek gösterir: Olaylar esnasında Halep'teki Katolik Kilisesi ruhbanından bir rahip de kargaşada katledilerek cesedi yakılmıştır. Esasında bu rahip İtalyan olmasına karşın Katolik yabancıların himayesinin Fransa'ya ait olması dolayısıyla Fransa hükümeti, suça kalkışan kişinin cezalandırılmasını ısrarla talep ederek Miralay Mahzar Bey'i zanlı olarak göstermiştir. Osmanlı hükümeti burada Mahzar Bey'i zanlı olarak kabul etmese de ısrar üzerine sorguya almıştır. Fransa hükümeti bununla yetinmeyerek Mahzar Bey'in Divan-ı Harb'teki sorgu ve yargılaması sırasında da tercüman bulundurmaya talep etmiştir. Bu durum kapitülasyonlarda yer almamasına rağmen, Divan-ı Harb'in devlet katında askeri kuvvete mahsus bir olağanüstü mahkeme olduğu dikkate alındığında, söz konusu talebin son derece uygunsuz olduğu savunulmuştur. Ancak zamanın ve siyasi dengelerin hassasiyeti sebebiyle buna müsaade edilmek durumunda kalındığı belirtilmiştir. Mehdi Fraşerli, s. 181.

¹⁵⁰ Cemaleddin -/Asador, s. 473-474.

bir araç olarak görülmüştür.

Kapitülasyon hükümlerinde tercümanın ifa etmesi gereken fonksiyonun kapsamı ve sınırlarının net olarak ifade edilmemesi dolayısıyla Osmanlı hükümeti ile yabancı devletlerin temsilcilikleri arasında görüş ayrılıkları ve tartışmalar meydana gelmiştir. İngiltere temsilciliğindeki “son dragoman”¹⁵¹ Andrew Ryan da bu konuya işaret etmiş; meselenin büyük ölçüde 1675 tarihli kapitülasyonun Türkçe metninde yer alan kelimelerin yorumuna dayandığını belirtmiştir. Bu tartışmada Osmanlı tarafı tercümanı, sadece kanunlara ve muhakeme usulüne riayet edilmesini temin için basiretli bir kontrolör ve resmi bir gözlemci olarak görürken; İngiliz tezi, ceza davaları söz konusu olduğunda bir nevi hâkim konumuna varan değerlendirmelerde bulunmuştur. İki tarafın kesin bir tavır sergilediğini belirten Ryan, böyle bir sorun üzerinde anlaşma sağlamanın da ne kadar güç olduğuna vurgu yapmaktadır. Nitekim tercümanlara ve genel olarak kapitülasyonlara dair Ryan’ın şu gözlemi, durumu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır: *“Bize göre en küçük olaylarda bile vatandaşlarımızın ayrıcalıklarını korumaları, güvenlikleri açısından son derece önemliydi. Türklerin o dönemde bile yargı sistemini yabancı güçlerle paylaşmanın sonucunda ulusal egemenliklerinin kısıtlanması nedeniyle özsaygıları derin bir yara almıştı. Kapitülasyonlar gerçekten de herhangi bir yönü üzerinden anlaşma sağlanmasının pek beklenemeyeceği bir yapıdaydı.”*¹⁵²

Sonuç olarak, tercümanların mahkemelerdeki hâkim konumuna varan genişletilmiş fonksiyonları konusunda Osmanlı Devleti, görüşünde kesin bir tavır sergileyerek karşı durmaya çalışsa da uygulamada siyasi şartlar ve ilişkilerin hassasiyeti çerçevesinde her zaman başarı sağlanamamış; çoğunlukla meseleler, tercümanların itirazı üzerine diplomasi aracılığıyla bir neticeye bağlanabilmiştir. Fakat bu durum, davaların uzamasına, hak kayıplarına ve mağduriyetlere yol açmakla birlikte, Osmanlı mahkemelerinin bağımsızlığına ve devletin egemenlik yetkisine de önemli bir müdahale teşkil etmiştir. Bu konu, Ryan’ın ifade ettiği gibi özsaygısı derin bir yara alan Osmanlı’nın, kapitülasyon zincirinden kesin olarak kurtulması gereğini bir kez daha idrak etmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

HR. TH. 21/68

HR. TH. 74/49

HR. TH. 384/56

¹⁵¹ Dragoman unvanı, 1923’te Lozan Barış Antlaşması’nda kapitülasyonların kaldırıldığının kabulüyle tarihe karışmış olup; Andrew Ryan, İngiliz elçiliğinde resmi olarak bu unvana sahip son kişidir. Bu tarihten sonra da İngiliz elçiliğinde konsolosluk memurları, uzman olarak görev yapmış; ancak atamaları ve işlevleri yeni koşullara uyarlanmıştır. Ryan, s. 4.

¹⁵² Ryan, s. 21-22.

* Kullanılan belgelerin tarih ve ilgileri metin içinde belirtilmiştir.

HR. İD. 2036/19

MV. 56/26

ŞD. 2542/15

İngiltere Devlet Arşivi (PRO)*

FO. 424/159

KİTAP ve MAKALELER

Ali Haydar Efendi. *Şerhu Mecelleti'l Ahkâm C. IV.* Çev. Raşit Gündoğdu / Osman Erdem, Gül Neşriyat, İstanbul, 2006.

Altuğ, Yılmaz. *Yabancıların Hukuki Durumu.* İsmail AKGÜN Matbaası, İstanbul, 1963.

Altuğ, Yılmaz. *Yabancıların Arazi İktibas Meselesi.* 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No.1424, İstanbul, 1969.

Akay, Tolga. “Osmanlı Devleti’nde Marka Hukukunun Gelişimi.” *TBB Dergisi*, S. 126, 2016, s. 363-392.

Akyılmaz, S. Gül. “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yabancıların Taşınmaz Edinimiyle İlgili Düzenlemelerin Gerekçeleri, Kapsamları ve Uygulamaların İncelenmesi: Hukuk Tarihi Yönünden Değerlendirme.” *Türkiye’de Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Yabancıların Taşınmaz Edinimlerinin Analizi, TÜBİTAK, Türkiye’de Taşınmaz Edinimi ve Etkilerinin Değerlendirilmesi Projesi*, s. 33-73.

Akyılmaz, Gül. *Siyasi Tarih.* Güncellenmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022.

Atasoy, Abdussamed. “1879 Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu ve Temyiz Mahkemesi Kararları Kapsamında Osmanlı Hukukunda Tercüman.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 2025, s. 157-173.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu. TÜSİAD, Aralık 2003.

Aydın, Mehmet Akif. “Mahkeme.” *TDVİA*, C. 27, Ankara, 2003, s. 341-344.

Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar - Beratlı Tüccarlar - Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839).* Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.

Balcı, Sezai. *Babîâli Tercüme Odası.* 1. Baskı, Libra Yayınları, İstanbul, Aralık 2013.

* Kullanılan belgelerin tarih ve ilgileri metin içinde belirtilmiştir.

** Dipnotlarda verilen tarihlerde, Türk Tarih Kurumu, Tarih Çevirme Klavuzu’ndan yararlanılmıştır.

- Baskıcı, Murat. “Lozan Barış Anlaşmasının Ekonomik ve Mali Hükümleri.” *Yaşayan Lozan*, Ed. Çağrı Erhan, T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- Boogert, Maurits H. Van den. *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi, 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar*. Çev. Ali Coşkun Tuncer, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2014.
- Bozkurt, Gülnihal. *Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*. Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi - Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-139)*. 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.
- Bozkurt, Nebi. “Tercüman.” *TDVİA*, C. 40, İstanbul, 2011, s. 489-490.
- Collas, Bernard Camille. *1864’te Türkiye, Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*. Çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınları, İstanbul, Ekim 2005.
- Çiçek, Kemal. “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları.” *Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Ed. Kemal Çiçek - Abdullah Saydam, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998, s. 172-183.
- Demiryürek, Mehmet. “İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu.” *Belleten*, C. LXXX, S. 288, Ağustos 2016, Ankara, s.439-482.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 31. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.
- Gayretli, Mehmet. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kanunlaştırma Çalışmaları*. 1. Baskı, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2015.
- Gökbilgin, M. Tayyip. “Konsolos.” *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 836-841.
- Halil Cemaleddin / Hrand Asador. *Ecanibin Memaliki-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye*. Hukuk Matbaası, Dersaadet, 1331.
- Hertslet, Edward. *Treaties and Tariffs Regulating The Trade Between Great Britain and Foreign Nations*. Harrison and Sons, London, 1875.
- İlhan, Cengiz. *Günümüz Türkçe’siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*. 2. Tıpkı Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.
- İnan, Kenan. “Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanlarının Statüleri.” *Tarih ve Toplum*, C. 26, S. 154, Ekim 1996, s. 196-201.

- İnceoğlu, Sibel. *Adil Yargılanma Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi* – 4. Avrupa Konseyi, Nisan 2018.
- İpşirli, Mehmet. “Elçi.” *TDVİA*, C. 11, 1995, s. 3-15.
- Karakoç, İrem. “Osmanlı Hukuku’nda Elçilik Tercümanlığından Yabancı Devlet Mahmîliği ve Vatandaşlığına: Hukukun Araçlaştırılmasının Örnekleri.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 2024, s. 128-150.
- Karal Akgün, Seçil - Kulu, M. Mustafa. “İngiltere Devlet Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyıl Sonunda İstanbul’da İngiltere Büyükelçiliğinde Dragomanlar.” *XV. Türk Tarih Kongresi*, IV. Cilt, III. Kısım, 11-15 Ağustos 2006, s. 1857-1870.
- Kaşıkar, M. Serhat. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Âdil Yargılanma Hakkı ve Türkiye*. Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.
- Kılıç, Ali Şahin. “Tercümandan Faydalanma Hakkı Çerçevesinde Sanığın Seçtiği Dilde Savunma Yapması Üzerine Bir Değerlendirme.” *AÜHFD*, S. 65, 2016, s. 2101-2131.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*. 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Konan, Belkıs. “Osmanlı Devleti’nde Protégé (Koruma) Sistemi.” *AÜHFD*, C. 58, S. 1, 2009, s. 169-188.
- Konan, Belkıs. *Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Hukuki Statüsü*. Irmak Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Konan, Belkıs. “1915 Tarihli ‘Memalik-i Osmaniye’de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaiifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat’a Göre Yabancıların Osmanlı Devletinde Hukuki Durumunun Değerlendirilmesi.” *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, Ed. Fethi Gedikli, 21-22 Aralık 2012, 1. Baskı, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2014, s. 225-245.
- Konan, Belkıs. “İstımlak Kanunu Öncesi ve Sonrasında Yabancıların Osmanlı Devleti’nde Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinme Hakkı.” *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, Kasım 2012, Bildiriler C.1, 2013, s. 139-148.
- Köse, Üzeyir. “Tercümanlık ve İslam Muhakeme Hukukundaki Rolü.” *Rize İlahiyat Dergisi*, S. 25, 2023, s. 45-59.
- Kurdakul, Necdet. *Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*. 1. Baskı, Döner Neşriyat, İstanbul, 1981.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Ahidnâme.” *TDVİA*, C. 1, 1988, s. 536-540.
- Lewis, Bernard. *Babil’den Dragomanlara*. 1. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul, Ocak 2008.
- Mehdî Fraşerli. *Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası)*. Yay. Haz. Fahrettin Tızlak, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.

- Meriç, M. Cemil. *Hukuku Düvel, II. Kitap: Devletler Arasında Münasebat Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*. Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1934.
- Okiç, M. Tayyip. “Hadiste Tercüman.” *AÜİFD*, C. 14, 1966, s. 27-52.
- Orhonlu, Cengiz. “Tercüman.” *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/I, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- Ökçün, A. Gündüz. “Kapitülasyonlar Hakkında Bab-ı Âli’nin Sefaretlere Gönderdiği 7 Temmuz 1867 Tarihli Muhtıra.” *AÜSBFD*, C. 22, S. 3, 1967, s. 139-151.
- Örsten Esirgen, Seda. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri.” *Adalet Dergisi (Türk Hukuk Tarihi Özel Sayısı)*, S. 62-63, 2019, s. 429-480.
- Ryan, Andrew. *Sonuncu Dragoman*. Çev. Berilgen Cenkçiler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- Savaş, Ali İbrahim. “Konsolos.” *TDVİA*, C. 26, 2002, s. 178-180.
- Tezcan, Durmuş. “Tercümandan Yararlanma Hakkı.” *AÜSBFD*, C. 52, S. 1, 1997, s. 693-700.
- Ünal Özkorkut, Nevin. “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar.” *AÜHFD*, C. 53, S. 2, 2004, s. 83-94.
- Yazar, Hakan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İngiliz Konsoloslar, Tercümanlar ve Tüccarlar: Hukuki Statüleri Üzerine Bir İnceleme, 1700-1750.” *Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılında Prof. Dr. Zeki ARIKAN’ın Anısına Tarih Tasarımları*, Ed. Prof. Dr. Mehmet Demiryürek / Dr. Fatma Akın / Hakan Yazar, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2023.